

**ΘΑΛΗΣ – ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ: ΦΩΝΗΕΝΤΑ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ: ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ,
ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΓΙΑ
ΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ**

ΕΠΙΣΤΗΜ. ΥΠΕΥΘ: ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΟΥΝΤΟΣ
ΚΩΔ. ΕΡΓΟΥ 80800 / MIS 379396

ΠΕ 4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΛΙΚΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ 4.2. ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΟ2

Ιωάννα Κάππα - Ερευνήτρια / Επιστημ. Υπεύθ. ΕΟ2
Αναπληρ. Καθηγ. Παν/μιο Κρήτης

Ανθή Ρεβυθιάδου - Ερευνήτρια
Αναπληρ. Καθηγ. ΑΠΘ

Μαρίνα Τζακώστα - Ερευνήτρια
Επίκουρη Καθηγ. Παν/μιο Κρήτης

Νίνα Τοπιντζή - Ερευνήτρια
Επίκουρη Καθηγ. ΑΠΘ

**ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ 4.2. ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ
ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ**

Συγγραφική ομάδα	Διάλεκτος / Ιδίωμα	σελ.
Μαρίνα Τζακώστα	Κοινή Νεοελληνική	1
Ανθή Ρεβυθιάδου & Νίνα Τοπιντζή	Διάλεκτος της Κοζάνης	5
Ιωάννα Κάππα	Κρητική διάλεκτος	34
Μαρίνα Τζακώστα	Πελοποννησιακά ιδιώματα	43

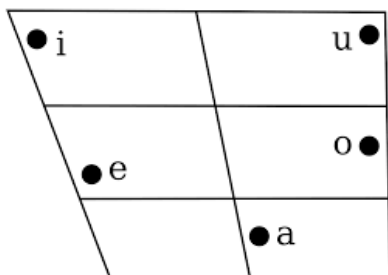
ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

Μαρίνα Τζακώστα

1. Το φωνηεντικό σύστημα της Κοινής Νεοελληνικής

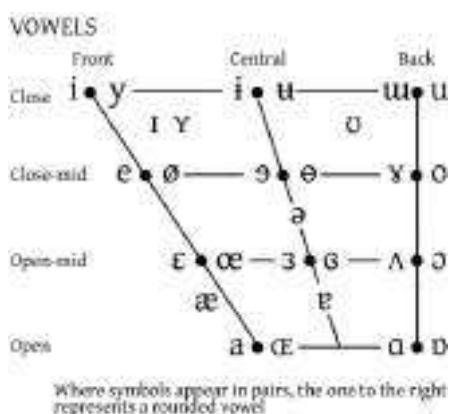
Η Ελληνική διαθέτει πέντε φωνήεντα, τα /a/, /e/, /i/, /o/, /u/ (βλ. Πετρούνιας 1984, Joseph & Philippaki-Warburton 1987, Mackridge 1987, Φιλιππάκη-Warburton 1992, Mirambel 1972, Τομπαΐδης 1995, Arvaniti 1999, Fourakis et al. 1999, Sfakianaki 2002, Nicolaidis 2003, Baltazani 2007, Χατζησαββίδης 2009) τα οποία παρουσιάζονται στο φωνηεντικό τραπέζιο στο Γράφημα 1 (προσαρμοσμένο από την Arvaniti 2007).

Γράφημα 1

Πιο συγκεκριμένα, το /i/ είναι υψηλό και εμπρόσθιο το /e/ είναι υψηλό οπίσθιο στρογγυλό, το /e/ μεσαίο εμπρόσθιο, το /o/ μεσαίο οπίσθιο στρογγυλό και το /a/ χαμηλό κεντρικό. Τα φωνήεντα της ελληνικής συνιστούν ένα υποσύνολο των φωνηέντων των γλωσσών του κόσμου, όπως προκύπτει από το γράφημα 2.

Γράφημα 2

Τα βασικά χαρακτηριστικά των φωνηέντων της ελληνικής είναι α) η έλλειψη της μακρότητας ως διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό και β) το ότι τα ελληνικά φωνήεντα καταλαμβάνουν τα

εξωτερικά άκρα του φωνηεντικού τραπέζιου. Φωνητικές αναλύσεις των φωνηέντων όλων των γλωσσών του κόσμου έχουν δείξει ότι τα /a/, /e/, /i/, /o/, /u/ είναι τα συχνότερα εμφανιζόμενα φωνήεντα διαγλωσσικά (βλ. Ladefoged & Maddieson 1996, Maddieson 1984). Επιπλέον, θεωρείται ότι τα συγκεκριμένα φωνήεντα είναι ομοιόμορφα κατανεμημένα στο φωνηεντικό τραπέζιο, γεγονός το οποίο επιτρέπει τη μέγιστη διαφοροποίηση μεταξύ των διάφορων φωνηεντικών κατηγοριών (βλ. ενδεικτικά Lindblom 1986).¹ Ίσως αυτή η άποψη δεν είναι άσχετη με το γεγονός ότι τα /a/, /e/, /i/, /o/, /u/ θεωρούνται – εμμέσως ή αμέσως – αντιληπτικώς ‘καθαρά’² παρά την ποικιλότητα που μπορούν να εμφανίσουν (βλ. Botinis et al. 1997, Fourakis et al. 1999, Hawks & Fourakis 1995, Jongman et al. 1989, Κοντοσόπουλος και συν. 1988).

2. Φωνολογικά χαρακτηριστικά των φωνηέντων της Κοινής Νεοελληνικής

Στο φωνολογικό επίπεδο γραμματικής ανάλυσης, η Κοινή Νέα Ελληνική δεν χαρακτηρίζεται από μείωση ή αλλοίωση φωνηέντων. Από τα 5 φωνήεντα μόνο το /i/ πραγματώνεται με διαφορετικούς τρόπους, αναλόγως με το φωνολογικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζεται. Πιο συγκεκριμένα, το /i/ πραγματώνεται ως σύμφωνο ή ως ημίφωνο (βλ. παραδείγματα στο (1) και (2), αντιστοίχως). Η συμφωνοποίηση και συμφωνοποίηση απαντάται σε κλιτικές καταλήξεις όταν το /i/ υψώνεται όταν γειτνιάζει με τονισμένο φωνήεν. Εξαιρούνται οι λόγιες λέξεις, όπως ‘άδεια’ (vs. ‘άδεια’).

(1) α. /mátia/	[mátʃa]	‘μάτια’
β. /aftiá/	[aftʃá]	‘αυτιά’
γ. /xartiá/	[xartʃá]	‘χαρτιά’
(2) α. /peðiá/	[peðjá]	‘παιδιά’
β. /çéria/	[çérja]	‘χέρια’
γ. /paragáðia/	[paragáðja]	‘παραγάδια’

Ένα θέμα για το οποίο οι θέσεις των ερευνητών δεν είναι ιδιαιτέρως σαφείς είναι αυτό σχετικά με την ύπαρξη των διφθόγγων. Πιο συγκεκριμένα, οι Joseph & Philirpaki-Warburton (1987) κάνουν λόγο για ‘φωνητικές διφθόγγους’ σε λέξεις όπως «κέικ» και «φράουλα». Ο Πετρούνιας αναγνωρίζει τη ύπαρξη διφθόγγων παρόλο που την χαρακτηρίζει ‘ασταθή’ (1984: 397-400) (3).

(3) α. /γáιδaros/	‘γάιδαρος’
β. /xáιδepse	‘χάιδεψε’
γ. /γριά/	‘γριά’
δ. /xριázete/	‘χρειάζεται’
ε. /ρολόι/	‘ρολόι’

Ο Πετρούνιας μάλιστα υπογραμμίζει ότι, αν δεν δεχτούμε την ύπαρξη διφθόγγων, τότε παραβιάζεται ο νόμος της τρισυλλαβίας ο οποίος είναι εξαιρετικά ισχυρός στην ελληνική.

¹ Ωστόσο, υπάρχει και πλήθος μελετών οι οποίες αμφισβητούν αυτήν την άποψη (βλ. Arvaniti 2007,

² Βλ. επίσης Bradlow (1993) για μια αντιπαραβολική μελέτη της αγγλικής και της ισπανικής.

Σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη (1991: 18-19) το μέλος της διφθόγγου το οποίο έλκει τον τόνο της λέξης προφέρεται 'δυνατότερα' ενώ το άτονο μέλος 'γρηγορότερα'.

Ένα φαινόμενο το οποίο παίρνει τη μορφή 'υποχρεωτικής' φωνολογικής διαδικασίας – με την έννοια ότι εφαρμόζεται χωρίς εξαιρέσεις – είναι αυτό της ουρανικοποίησης (palatalization) των συμφώνων τα οποία εμφανίζονται σε φωνολογικό περιβάλλον στον οποίο προηγούνται των εμπρόσθιων φωνηέντων /i/ και /e/. Αυτό το είδος αφομοίωσης έχει υποχωρητική κατευθυντικότητα (regressive assimilation).

(4)	α. [ceɾí]	* [keɾí]	‘κερί’
	β. [jéɾos]	*[yéɾos]	‘γέρος’
	γ. [cimás]	*[kimás]	‘κιμάς’
	δ. [peðáci]	*[peðáki]	‘παιδάκι’
	ε. [cíɾos]	*[kíɾos]	‘κήπος’

Τέλος, ένα μη υποχρεωτικό φαινόμενο το οποίο απαντάται σε επίπεδο φωνολογικής λέξης (συνεκφορών άρθρου/ κλιτικού τύπου + ονόματος/ ρήματος) είναι η αποβολή φωνήεντος προς αποφυγήν χασμωδίας (βλ. 5). Το φωνήεν που πραγματώνεται δεν είναι ο φορέας του τόνου στην ασυναίρετη συνεκφορά, αλλά το περισσότερο ηχητικό/ αμαρκάριστο σύμφωνα με τις ιεραρχίες φωνηέντων οι οποίες έχουν προταθεί για τα ελληνικά (βλ. Kaisse 1985, Malikouti-Drachman & Drachman 1992).

(5)	α. [ta éxo]	αλλά και	[táxo]	‘τά’ χω’
	β. /tu ípa/	αλλά και	[túpa]	‘του’ πα’
	γ. [to éftɕaksa]	αλλά και	[tóftɕaksa]	‘το’ φτιαξά’

Βιβλιογραφία

α) Ελληνόγλωσση

- Holton, D., P. Mackridge & E. Φιλιππάκη-Warburton. 2005. *Βασική Γραμματική της Σύγχρονης Ελληνικής Γλώσσας*. Μτφρ. Γεωργιαφέντης, Μ. Αθήνα: Πατάκης.
- Κοντοσόπουλος, Ν., Ν. Ξυρομερίτης και Α. Τσίτσα. 1988. Ακουστικές Έρευνες επί των Ελληνικών Φθόγγων. *Γλωσσολογία*, 5-6: 103-122.
- Mackridge, Peter. 1990. *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. Μτφρ. Κ.Ν Πετρόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Mirambel, A. 1978. *Η Νέα Ελληνική: Περιγραφή και Ανάλυση*. Μτφρ. Καρατζάς, Σ.Κ. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Nespor, M. 1999. *Φωνολογία*. Προσαρμ. στην ελληνική γλώσσα – Ράλλη, Α. Αθήνα: Πατάκης.
- Πετρούνιας, Ε. 1984. *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική («Αντιπαραθετική») Ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Σετάτος, Μ. 1974. *Φωνολογία της Κοινής Νεοελληνικής*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τομπαΐδης, Δημήτρης. 1995. *Διδασκαλία Νεοελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1991. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1994. *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη/ Αθήνα: εκδ. οίκος α/φών Κυριακίδη & Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Warburton-Φιλίππακη, Ειρήνη. 1992. *Εισαγωγή στη Θεωρητική Γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Χατζησαββίδης, Σ. 2009. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Θεωρητικές βάσεις και περιγραφή. Τόμος Α΄. Φωνητική-Φωνολογία-Μορφολογία*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

β) Ξενόγλωσση

- Arvaniti, A. 1999. Illustration of the IPA: Modern Greek. *Journal of the International Phonetic Association*, 29: 167-172.
- Arvaniti, A. (2007) Greek Phonetics: The State of the Art. *Journal of Greek Linguistics* 8. 97-208.
- Baltazani, M. 2007. Prosodic Rhythm and the Status of Vowel Reduction in Greek. *Selected Papers on IStAL 17. Vol. 1*. Thessaloniki: Department of Theoretical and Applied Linguistics, AUTH. 31-43.
- Botinis, A., M. Fourakis & J. W. Hawks. 1997. A perceptual study of the Greek vowel space using synthetic stimuli". In *Eurospeech '97: Proceedings of the 5th European Conference on Speech Communication and Technology*, Patras: University of Patras.
- Bradlow, A.R. 1993. A Cross-Language Comparison of Vowel Production and Perception: Language Specific and Universal Aspects. *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory*, 8: 29-85.
- Fourakis, M., Botinis, A. & M. Katsaiti. 1999. Acoustic Characteristics of Greek Vowels. *Phonetica*, 56: 28-43.
- Hawks, J.W. & M.S. Fourakis. 1995. The Perceptual Vowel Spaces of American English and Modern Greek: a comparison. *Language and Speech*, 38: 237-252.
- Joseph, B. & I. Philippaki-Warburton. 1987. *Modern Greek*. London: Croom Helm.
- Kaisse, E.M. 1985. *Connected Speech: The Interaction of Syntax and Phonology*. New York: Academic Press.
- Lindblom, B. 1986. Phonetic Universals in Vowel Systems. In *Experimental Phonology* (eds.) J.J. Ohala and J. Jaeger, Orlando: Academic Press. 13-44.
- Ladefoged, P. & I. Maddieson. 1996. *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Maddieson, I. 1984. *Patterns of Sounds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malikouti-Drachman A. and G. Drachman. 1992. Greek Clitics and Lexical Phonology. In *Phonologica 1988*. (eds.) W.U. Dressler, H.C. Luschützky, O.E. Pfeifer and J.R. Rennison, Cambridge: Cambridge University Press, 197-206.

ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Ανθή Ρεβυθιάδου³ & Νίνα Τοπιντζή⁴

1. Εισαγωγικά⁵

Η παρούσα μελέτη αποτυπώνει το φωνολογικό προφίλ του βορείου ιδιώματος (ΒΙ) της περιοχής της Κοζάνης. Το διαλεκτικό υλικό προέρχεται από επιτόπια έρευνα, που πραγματοποιήθηκε κατά βάση στην πόλη της Κοζάνης στο πλαίσιο του προγράμματος Θαλής ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ.⁶ Συμπληρώνεται ωστόσο από διαλεκτικά δεδομένα που αντλούνται από τις υπάρχουσες περιγραφές των ΒΙ (π.χ. Κατσάνης 1985, Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985, Πλαδή 1996, Ντίνας 2005, μ.ά.), αλλά και από τα ηχητικά αρχεία της βάσης διαλεκτικών δεδομένων του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη.⁷ Για επιμέρους φωνολογικά ζητήματα, λάβαμε επίσης υπόψη και κάποιες φωνολογικές περιγραφές της Κοινής Νέας Ελληνικής (ΚΝΕ) (Σετάτος 1974, Holton, Mackridge & Philippaki-Warbuton 2012, Πετρούνιας 2002, βλ. επίσης μελέτες στο Ρεβυθιάδου & Σπυρόπουλος 2013).

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να παρουσιάσει το φθoγγικό σύστημα της Κοζανίτικης με έμφαση στις ιδιαίτερες φωνολογικές διαδικασίες που επηρεάζουν τόσο τους συμφωνικούς όσο και τους φωνηεντικούς φθόγγους (π.χ ανύψωση και αποβολή φωνηέντων, ουρανικοποιήσεις, πρωτογενή και δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα, κ.λπ.) στο πλαίσιο της φωνολογικής λέξης. Επίσης παρατίθενται ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την εφαρμογή φωνολογικών κανόνων στα όρια των φωνολογικών λέξεων (κανόνες sandhi), αλλά και τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει το συγκεκριμένο σύστημα στον τονισμό.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την επεξεργασία του υλικού αντιμετωπίσαμε το ζήτημα της ύπαρξης εναλλακτικών τύπων και διπλοτυπιών

³ Ανθή Ρεβυθιάδου: Συγγραφή ενοτήτων 1, 2.1, 3.2, 4, 5, 6.

⁴ Νίνα Τοπιντζή: Συγγραφή ενοτήτων 2.2, 2.3, 3.1, 6.

⁵ Οι ακόλουθες συντομογραφίες ακολουθούνται στην παρούσα μελέτη: σύμφωνο (Σ), φωνήεν (Φ), έρρινο (Ν), υγρό (Υ), λήγουσα (Λ), παραλήγουσα (ΠΛ), προπαραλήγουσα (ΠΠΛ), Sonority Sequencing Principle (SSP).

⁶ ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ: Φωνήεντα των Ελληνικών διαλέκτων: Φωνολογική και φωνητική ανάλυση, κατάρτιση διαλεκτικού ευρετηρίου και κοινωνική ευαισθητοποίηση για την ανάδειξη του γλωσσικού πλούτου (<http://excellence.minedu.gov.gr/thales/el/thalesprojects/379396>) με χρηματοδότηση από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση (ΕΣΠΑ 2007-2013).

⁷ Ευχαριστούμε θερμά τον Διευθυντή του Ιδρύματος, Επικ. Καθ. Γ. Παπαναστασίου που μας επέτρεψε την πρόσβαση στο αρχειακό υλικό των ιδιωμάτων της Γαλατικής και της Εράτυρας.

που στις περισσότερες περιπτώσεις είναι διακριτοί μεταξύ τους και αποτελούν ελεύθερες ποικιλίες της ίδιας υποκείμενης δομής, π.χ. [çimónas] ~ [çmónas] ‘χειμώνας’, [kʃinós] ~ [kʃnós] ‘ξινός’ (Χριστοδούλου 2015: 6-7). Η ποικιλότητα αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό όλων των σύγχρονων διαλεκτικών μορφών της Ελληνικής και, κατά κύριο λόγο, οφείλεται στην συχνά ισοπεδωτική εισβολή της ΚΝΕ στα τοπικά ιδιώματα, από την επίδραση της οποίας δεν έχει ξεφύγει φυσικά ούτε η Κοζανίτικη. Στο πλαίσιο της παρούσας φωνολογικής περιγραφής, εστιάζουμε στη διαλεκτική/ιδιωματική πραγμάτωση της λέξης.

Μετά τη βασική διχοτόμηση των ελληνικών ιδιωμάτων από το Χατζιδάκι σε βόρεια και νότια (Hatzidakis 1892: 342,⁸ Χατζιδάκις 1915: 115), αρκετοί γλωσσολόγοι πρότειναν πιο εξειδικευμένες ταξινομήσεις με βάση τα *ισόγλωσσα* (Τριανταφυλλίδης 1938 [2002]: 63-64, Chambers & Trudgill 1998: 89-103), δηλ. κάποια βασικά μορφολογικά, φωνολογικά και συντακτικά χαρακτηριστικά που έχουν κοινά ή όχι οι νεοελληνικές διάλεκτοι (βλ. Ανδριώτη 1931, 1943-1944, Τριανταφυλλίδη 1938 [2002]: 66-68, 243-252, Newton 1972: 13-18, Κοντοσόπουλο 1983, 1984, 2001, Browning 2002: 157-179, Trudgill 2003, 2007).⁹

Τα ιδιαίτερα γραμματικά χαρακτηριστικά της Κοζανίτικης συνοψίζονται ως εξής:

Φωνολογικά χαρακτηριστικά:

- Αποβολή άτονων υψηλών φωνηέντων /i, u/ στο τέλος της λέξης και μέσα στη λέξη εφόσον: (α) επιτρέπονται φωνοτακτικά οι συμφωνικοί συνδυασμοί που δημιουργούνται λόγω αποβολής και (β) η τονισμένη συλλαβή δεν είναι ιδιαίτερα απομακρυσμένη. Βλ. ενότητα 3 για λεπτομέρειες.
- Ανύψωση άτονων μεσαίων φωνηέντων σε υψηλά /e, o/ → [i, u]
- (Προαιρετικές) “Ουρανώσεις” συμφώνων πριν από (α) πρωτογενές υψηλό μπροστινό φωνήεν που αποβλήθηκε, (β) δευτερογενές υψηλό μπροστινό φωνήεν (δηλ. φωνήεν που προήλθε από ανύψωση). Βλ. ενότητα 3 για λεπτομέρειες.
- Δευτερογενείς ουρανώσεις (μέσω διαδικασίας εξάπλωσης) (Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977: 44, Θαβώρης 1998, Ρουσιάκης 2006). Βλ. ενότητα 4 για λεπτομέρειες.
- Τρι-/τετραμελή συμφωνικά συμπλέγματα στην αρχή της λέξης και ανοχή συμφώνου ή ακολουθίας συμφώνων σε ληκτική θέση. Βλ. ενότητα 3 για λεπτομέρειες.

⁸ Η αρχική διάκριση έγινε από τον Hatzidakis (1892) με βάση το κριτήριο της αποβολής του /i/. Η διάκριση υιοθετήθηκε αργότερα και από τον Τριανταφυλλίδη (1938), ο οποίος πρόσθεσε τα κριτήρια της προρρινικοποίησης των κλειστών ηχηρών και τη χρήση των αντωνυμικών τύπων στη θέση των έμμεσων αντικειμένων.

⁹ Για επισκόπηση και κριτικό σχολιασμό των μελετών για τις διαλέκτους της Ελληνικής, βλ. Tzitzilis (2000), Τζιτζιλής (2001).

- Ανάπτυξη δεύτερου τόνου στην προ-προπαραλήγουσα στο 1ο και 2ο ενεστωτικό τύπο των ρημάτων. Βλ. ενότητα 5 για λεπτομέρειες.

Μορφολογικά χαρακτηριστικά (Ντίνας 2005: 105-170)¹⁰:

- Άρθρο *ου* (ο) και όχι *ι* για τον ενικό αριθμό των αρσενικών ουσιαστικών, όπως άλλα Βόρεια Ιδιώματα της Μακεδονίας (π.χ. Βελβεντό, Σέρβια, Βλαστή, κ.λπ.). Επιλεκτικά η χρήση του άρθρου *ι* εμφανίζεται σε μερικά κύρια ονόματα, π.χ. *ι Κώστας*.

- Άρθρο γεν.εν *τ'* /t/, π.χ. *τ πάπ* 'του πάππου'.

- Ο δείκτης του μελλοντικού *θα*, πραγματώνεται ως *τα* [ta] σε σειρές με κλιτικά, π.χ. *Λουγαργιαζμόν τα σι δώσου*; (Χριστοδούλου 2013: 100)

- τελικό -ν /n/ σε άναρθρα ουσιαστικά, π.χ. *τόδισιν κόμπουν* 'τό 'δεσε κόμπο', *Λουγαργιαζμόν τα σι δώσου*; 'λογαριασμό θα σου δώσω;' (Χριστοδούλου 2003: 100)

- Αδύνατοι τύποι κτητικής αντωνυμίας προσκολλώνται στα ουσιαστικά αποτελώντας μια Φωνολογική Λέξη, π.χ. *ου πατέρας μ* [upatérasm], *ου πατέρας σ* [upatéras], *ου πατέρας τ* [upatérast], *ου πατέρας σας* [upatérasas], κ.λπ.

- Δε διατηρεί τη μορφολογική διάκριση ανάμεσα στην ονομαστική και την αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών ονομάτων, π.χ. *οι αθρώπ'* [ianθópi] (ονομ.πληθ), *τς αθρώπ* [tsanθópi] (αιτ.πληθ), *οι λύκ'* [ilíc] (ονομ.πληθ), *τς λύκ'* [tslíc] (αιτ.πληθ) vs. *τ' λύκ* [tlík] (γεν.εν).

- Χρησιμοποιεί την κατάληξη *-jéte* [-jéti] για το 2ο πληθυντικό παρελθοντικών χρόνων ενεργητικής φωνής, π.χ. *έμπηξα, -ις, -ιν, -άμι, -jέτι, -αν*.

- Σχηματίζει τον παθητικό αόριστο σε *-ηκα/-κα* /ika/ [ka], π.χ. *βράθκα* [vráθika] 'βράχηκα', *φάνκα* [fánka] 'φάνηκα'.

- Αιανή Κοζάνης, ρηματικοί τύποι *ήξιρνα* 'ήξερα', *ήβλιπνα* 'έβλεπα', *ήβρισκνα* 'έβρισκα', *έτριμνα* 'έτρεμα', κ.ά. όπου το -ν- /-n-/ είναι δείκτης του μη συνοπτικού (Χριστοδούλου 2015: 11).

- Αδύναμοι αντωνυμικοί τύποι, όπως οι *με* και *το*, απαντούν προαιρετικά και ως ενθήματα στο εσωτερικό των ρηματικών τύπων προστακτικής (2πλ), διακόπτοντας στην ουσία τη συνοχή του κλιτικού επιθήματα *-ετε*, π.χ. *δόστι μι & δόμ τι, φέριμέτι & φέρτιμι, σύρτι μι & σύριμέτι* 'πηγαίνετε με'.

Συντακτικά χαρακτηριστικά (Ντίνας 2005: 171-173):

- Συρρίκνωση χρήσης γεν.πληθ και γεν.εν, π.χ. *μυρουδιά απόυ κρέας* 'μυρωδιά κρέατος'.

¹⁰ Οι παρατηρήσεις αντλούνται κυρίως από τον Ντίνα (2005), εκτός κι αν δηλώνεται κάποια διαφορετική πηγή.

- Ο αόριστος χρησιμοποιείται αντί μέλλοντα, π.χ. *σήμιρα φεύγου, αύριου ήρθα* (=θα έρθω) *πάλι*.
- Εκφέρει το έμμεσο αντικείμενο σε αιτιατική, π.χ. *Τουν άφκιν πουλλές παράδισ* 'του άφησε πολλά χρήματα' (Χριστοδούλου 2003: 131).
- *είχα* + συνοπτικός τύπος → *είχα* + αδυν.αντων + συνοπτικός τύπος, π.χ. *είχιν μι δώσ* 'μου είχε δώσει', *σ' είχα του πει* 'σου το είχα πει' (Χριστοδούλου 2003: 134).
- Σχηματίζει το μη πραγματικό με το δείκτη *χανα* [χανα] + συνοπτικό, π.χ. *άμα σ' ήγλιπιν χανα σι φτήσ* 'αν θα σε έβλεπε, θα σ' έφτυνε' (Χριστοδούλου 2003: 135).

2. Φθογγικό σύστημα

2.1. Σύμφωνα

Το συμφωνικό σύστημα της Κοζανίτικης, όπως και άλλων ΒΙ, αριθμεί περισσότερα μελή σε σχέση με το συμφωνικό σύστημα της ΚΝΕ. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους φωνηματικούς (μη σκιασμένα κελιά) και αλλοφωνικούς φθόγγους (σκιασμένα κελιά). Παρακάτω σχολιάζουμε μόνο τους φθόγγους που δεν απαντούν στην ΚΝΕ.

			Χειλ	Οδοντ	Φατν	Μεταφατν	Ουραν	Ραχ
Κλειστά	Άηχο	ΜηΟυρ	p	t	ts	tʃ	c	k
		Ουρ	pʲ	tʲ				
	Ηχηρό	ΜηΟυρ	b	d	dz	dʒ	ʒ	g
		Ουρ	bʲ	dʲ				
Τριβόμενα	Άηχο	ΜηΟυρ	f	θ	s	ʃ	ç	x
		Ουρ	fʲ	θʲ				
	Ηχηρό	ΜηΟυρ	v	ð	z	ʒ	ʝ	ɣ
		Ουρ	vʲ	ðʲ				
Έρρινα		ΜηΟυρ	m		n		ɲ	
		Ουρ	mʲ					
Πλευρικά					l		ʎ	
Μονοπαλλόμενα		ΜηΟυρ			ɾ			

Πίνακας 1. Συμφωνικοί φθόγγοι ΒΙ - Κοζάνη (αντλείται από τον Ντάγκα (υπό έκδ), βάσει Πλαδή 2006, Tzitzilis 2000, Τζιτζιλί 2001)

Σε αντίθεση με την ΚΝΕ, η Κοζανίτικη είναι από τα ΒΙ που παρουσιάζει ζεύγη ουρανικοποιημένων και μη ουρανικοποιημένων συμφώνων, τα οποία βρίσκονται σε αλλοφωνική σχέση. Πιο συγκεκριμένα, η κατηγορία των ουρανικοποιημένων περιλαμβάνει:

(α) Σύμφωνα που πραγματώνονται σε ληκτική θέση μετά την αποβολή του /i/:

(1) /i/ → ∅ / (ΣΦ) __#
[-τον]

α. κουνάβι	/kunavi/	[knánʲ]	(Ντίνας 2005: 60)
β. ανέμη	/anemi/	[anémʲ]	(Ντίνας 2005: 60)
γ. δόντι	/ðondi/	[ðondʲ]	(Ντίνας 2005: 62)
δ. βοτάνι	/votani/	[vután]	(Ντίνας 2005: 43)
ε. έτσι	/étsi/	[étʃ]	(Ντίνας 2005: 67)
στ. μυρίζει	/mirízi/	[miríz]	(Ντίνας 2005: 67)
πρβλ. ποδάρι	/roðari/	[ruðár]	(Χριστοδούλου, προσ.επικ.)

Όσον αφορά όμως τη φωνητική τους πραγμάτωση, η φωνητική ανάλυση έχει καταδείξει ότι τα ληκτικά σύμφωνα μετά την αποβολή του /i/ δεν είναι ουρανικοποιημένα, όπως υποστηρίζεται από την πλειοψηφία των γραμματικών περιγραφών της Κοζανίτικης αλλά και άλλων ΒΙ. Αντίθετα, παρουσιάζουν ποικιλότητα στην πραγμάτωσή τους, καθώς πραγματώνονται: (i) με δασύτητα, (ii) με μεγαλύτερη διάρκεια (length), και (iii) ως απλά σύμφωνα, δηλ. χωρίς ουράνωση (Baltazani, Kainada, Revithiadou & Topintzi 2014, υπό επεξ.).

(β) Σύμφωνα που πραγματώνονται στο εσωτερικό της λέξης μετά από αποβολή του /i/:

(2) /i/ → ∅ / Σ __ΣΦ
[-τον]

α. χτεσινός	/xtesinós/	[xtiʃnós]	(Ντίνας 2005: 68)
β. έτοιμος	/étimos/	[étimus]	(Ντίνας 2005: 63)
γ. σακάτικος	/sakátikos/	[sakátikus]	(Ντίνας 2005: 63)
δ. συκώτι	/sikoti/	[ʃkótʲ]	(Χριστοδούλου προσ.επικ.)

Στο εσωτερικό της λέξης η ουράνωση φαίνεται να είναι περισσότερο προαιρετική, π.χ. /mikrós/ [mkrós], /anévika/ [anéfka], /pisténo/ [psténu] (Ντίνας 2005: 50). Συχνά στα ΒΙ, λόγω της διαδικασίας αποβολής, κάποια ζεύγη λέξεων δημιουργούν λανθασμένα την εντύπωση των ελάχιστων ζευγών.

- Εσωτερικό λέξης: [άλμα] /álima/ ‘άλειμμα’ :: [άλμα] ‘άλμα’, [ʃκόη] /sikóni/ ‘σηκώνει’ :: /skón/ ‘σκόνη’ (Ντάγκας υπό έκδ.).

- Σε ληκτική θέση: /χόν/ ‘χώνει’ :: /χόν/ ‘χώνουν’, /ρόʃ/ ‘πόσοι’ :: /ρός/ ‘πώς’, /κάτʲ/ ‘κάτι’ :: /κάτ/ ‘κάτω’ (Ντάγκας υπό έκδ.).

(γ) Σύμφωνα που πραγματώνονται σε διάφορες θέσεις της λέξης πριν από [i], το οποίο προέρχεται από ανύψωση του /e/ ή πριν από /i/ που απλώς έχει αποφύγει τη σίγηση:

(3) /e/ → [i] / Σ___(ΣΦ)#
[-τον]

α.	κορίτσι μου	/korítsi mu/	[kurítʃim]	(Χριστοδούλου προσ.επικ.)
β.	πηγάδι	/piɣáði/	[piɣáðʲ]	(Χριστοδούλου προσ.επικ.)
γ.	άκουσες	/ákuses/	[ákʲis]	(Χριστοδούλου προσ.επικ.)

(δ) Τα σύμφωνα /n, l/ πριν από το φωνήεν /i/:

(4) /l n/ → [ʎ ɲ] / ___ i

α.	λιμάνι	/limáni/	[ʎimáɲ]
β.	σινί	/siní/	[ʃinʲí]
πρβλ.	λερώνω	/leróno/	[leróno]/ *[ʎeróno]

(ε) Σύμφωνα πριν από τονισμένο /e/ (Baltazani & Topintzi 2010, Revithiadou & Markopoulos 2014):

(5) Σ → Σʲ / (ΣΦ)___é

α.	ζέστα	/zésta/	[zʲésta]
β.	πατέρας	/patéras/	[patʲéras]
γ.	δένω	/déno/	[dʲénu]
δ.	φεύγω	/féɣo/	[fʲéɣu]
ε.	μέρα	/méra/	[mʲéra]
στ.	λέω	/léo/	[léu]

Ωστόσο οι συγκεκριμένες περιπτώσεις ουρανώσεων είναι λανθάνουσες γιατί στην πραγματικότητα το ουρανικό τμήμα της άρθρωσης /j/ αποτελεί μέρος τους φωνήεντος, το οποίο διφθογοποιείται κάτω από την πίεση τόνου. Είναι χαρακτηριστικό ότι απαντά επίσης στην αρχή της λέξης (6). Αυτή η διαδικασία διγθογοποίησης εμφανίζεται και με το τονισμένο /o/ (7).

(6)

α.	έχω	/éxo/	[jéxu]
β.	έκαμα	/ékama/	[jékama]
γ.	έφαγα	/éfaga/	[jéfaga]
δ.	εκθέσεις	/ekthésis/	[ikθʲésis]
ε.	θέλω	/thélo/	[θʲélu]

(7)

α.	όλοι	/óli/	[wólʌ]
β.	όρμησε	/órmikse/	[wórmikʃ]
γ.	όχι	/óxi/	[wóç]

- δ. δημοτικό /ðimotikó/ [ðimut(i)k^wó]
 ε. καθόλου /kaθólu/ [kaθ^wóɫ]

(Revithiadou & Markopoulos 2014, Αρχείο ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ)

Οι Revithiadou & Markopoulos (2014) προβάλλουν κάποια επιπλέον επιχειρήματα υπέρ της διφθογοποίησης, στην οποία το j είναι ένα είδος μη περιφερειακής έμβασης (à la Smith 2012):¹¹

- Οι τονισμένες συλλαβές προσφέρουν ένα ιδανικό περιβάλλον για διφθογοποίηση λόγω της μεγαλύτερης διάρκειάς τους (Sánchez Miret 1998, van der Veer 2006) κι επομένως, το φαινόμενο αποτελεί πιθανότατα έκφανση μιας γενικότερης (ίσως νομοτελειακής) τάσης αντιληπτικής ενίσχυσης της τονισμένης συλλαβής.
- Το φαινόμενο απαντά και πριν από φωνήεν /e/ με δευτερεύοντα τόνο, π.χ. /ekatsete/ [jékætjéti].
- Ο Φάβης (1951) αναφέρει συναφή πιθανότατα περίπτωση 'διφθογοποίησης' ή μάκρυνσης του τονισμένου /a/ σε διάφορα ΒΙ, γεγονός που δείχνει ότι η διαδικασία δεν αφορά το σύμφωνο που προηγείται αλλά το φωνήεν του πυρήνα.

- (8) α. /kámará/ k^aámara
 β. /máthame/ m^aáthami
 γ. /kalá/ kal^a
 δ. /ðinatá/ ðinat^a

Αξίζει να σημειωθεί ότι διφθογοποίηση υπό την πίεση του τόνου παρουσιάζουν επίσης η Ιταλική (Lloyd 1987, Sluyters 1990, 1992), η Ισπανική (Harris & Kaisse 1999) και διάφορες Κορεάτικες διαλέκτοι (Smith 2002, 2008, 2012).

Ολοκληρώνουμε αυτήν την ενότητα με κάποιες παρατηρήσεις για τα σύμφωνα της Κοζανίτικης:

- Τα /b d g/ προφέρονται προρρινικοποιημένα [ᵐb ᵑd ᵑg] (Ντίνας 2005: 70).
- Τα συριστικά /s, z, ʃ, ʒ/ έχουν φωνηματική αξία:

- (9) α. vrísu 'βρίσω', sála
 β. zó, zaɣár
 γ. ʃalí, paʃá
 δ. zába 'βάτραχος'

(Ντίνας 2005: 93-94)

¹¹ Γι' αυτό το λόγο ίσως αποτελεί και ενεργοποιητή για τη διαδικασία μετάδοσης της ουράνωσης, π.χ. ασβέστη /asvésti/ [aʒv^léʃt^l]. Βλ. ενότητα 4.1.

- Τα προστριβόμενα /ts, dz, tʃ, dʒ/ έχουν φωνηματική αξία:

- (10) α. tsápa, dumátsa ‘ντομάτα’
 β. tʃáj, tʃurápus
 γ. dzúfus ‘στέλεχος του λάχανου’, badzólas ‘Μανόλης’, ándza ‘γάμπα’
 δ. dzác ‘τζάκι’, dzóρʲ ‘τσέπη’, dzába

(Ντίνας 2005: 90-91, 99)

Επίσης μπορεί να είναι μονοφωνηματικά, όπως στα παραπάνω παραδείγματα, ή διφωνηματικά ως αποτέλεσμα της αποβολής των άτονων φωνηέντων:

- (11) α. /potizame/ [ródzami] ‘ποτίζαμε’
 β. /potisame/ [rótsami] ‘ποτίσαμε’
 γ. /ɣonátisma/ [ɣunádzma] ‘γονάτισμα’

(Ντίνας 2005: 90, 99)

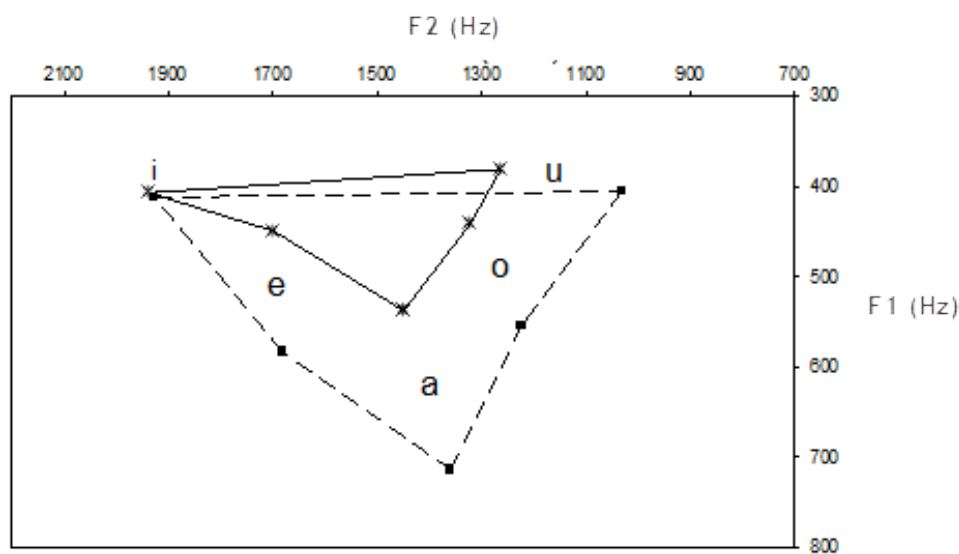
2.2. Τα φωνήεντα της διαλέκτου: φωνητικές και φωνολογικές παρατηρήσεις

Η διάλεκτος της Κοζάνης περιέχει πέντε φωνήεντα, όπως άλλωστε και η κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ). Πιο συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στα φωνήματα /i/, /e/, /a/, /o/ και /u/. Σε επίπεδο διακριτικών χαρακτηριστικών (ΔΧ), τα φωνήεντα αυτά χαρακτηρίζονται ως εξής:

- /i/: [-οπίσθιο, +ψηλό, -χαμηλό, -στρογγυλό], πρόκειται δηλαδή για ένα ψηλό πρόσθιο μη στρογγυλό φωνήεν
- /e/: [-οπίσθιο, -ψηλό, -χαμηλό, -στρογγυλό], πρόκειται δηλαδή για ένα μέσο πρόσθιο μη στρογγυλό φωνήεν
- /a/: [+οπίσθιο, -ψηλό, +χαμηλό, -στρογγυλό], πρόκειται δηλαδή για ένα χαμηλό οπίσθιο μη στρογγυλό φωνήεν¹²
- /o/: [+οπίσθιο, -ψηλό, -χαμηλό, +στρογγυλό], πρόκειται δηλαδή για ένα μέσο οπίσθιο στρογγυλό φωνήεν
- /u/: [+οπίσθιο, +ψηλό, -χαμηλό, +στρογγυλό], πρόκειται δηλαδή για ένα ψηλό οπίσθιο στρογγυλό φωνήεν

¹² Για την ακρίβεια, ο φθόγγος /a/, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, είναι φωνητικά κεντρικός και όχι οπίσθιος, αλλά σε επίπεδο ΔΧ χαρακτηρίζεται ως οπίσθιος, αφού δεν προκαλεί φαινόμενα όπως η ουράνωση (πρβλ. §2.1), ακριβώς όπως και τα υπόλοιπα οπίσθια φωνήεντα /u, o/, π.χ. /kíros/ → [círos] ‘κήπος’ με ουράνωση, αλλά /kalá/ → [kalá] ‘καλά’ χωρίς ουράνωση.

Έως πρόσφατα, οι περισσότερες διαθέσιμες μελέτες για τις ελληνικές διαλέκτους, παρουσίαζαν εμπειριστικώς μεν, ιμπρεσιονιστικές δε περιγραφές των φωνηέντων (πρβλ. Χατζιδάκις 1905, Παπαδόπουλος 1927, Newton 1972, Κοντοσόπουλος 2000, Trudgill 2003). Νέες μελέτες όμως, με τη χρήση πρωτίστως της ακουστικής φωνητικής, μας παρέχουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα. Για παράδειγμα οι Kainada et al. (2014), αποτυπώνουν τον φωνηεντικό χώρο της διαλέκτου σε φωνηεντικά τρίγωνα. Στο ακόλουθο γράφημα ειδικότερα, διακρίνονται οι μέσες συχνότητες παραγωγής των 5 φωνηέντων της Κοζανίτικης με βάση την ομιλία τεσσάρων ομιλητριών της διαλέκτου.

Γράφημα 1. Φωνηεντικά τρίγωνα για την Κοζανίτικη σε τονισμένη (διακεκομμένη γραμμή) και άτονη θέση (συνεχής γραμμή) με βάση 4 ομιλήτριες

Εύκολα καθίσταται σαφές ότι σε άτονη θέση ο φωνηεντικός χώρος παρουσιάζεται πιο συμπιεσμένος (συνεχής γραμμή) συγκριτικά με εκείνον σε τονισμένη θέση (διακεκομμένη γραμμή), γεγονός που πιθανότατα σχετίζεται με το φαινόμενο της κώφωσης (πρβλ. §3.1) κατά το οποίο τα άτονα μέσα φωνήεντα ανυψώνονται στα αντίστοιχά τους ψηλά. Αξίζει να σημειωθεί ότι και σε σύγκριση με άλλες διαλέκτους (Αθήνας, Κρήτης και Πελοποννήσου), τα μέσα φωνήεντα στη διάλεκτο της Κοζάνης βρίσκονται πλησιέστερα στα ψηλά φωνήεντα παρά στα χαμηλά (Baltazani et al. 2014). Σε κάθε περίπτωση, η διάκριση /i/-/e/ και /u/-/o/ σε άτονη θέση δεν ουδετεροποιείται (τουλάχιστον με κατηγορικό τρόπο) υπέρ των ψηλών φωνηέντων, σε αντίθεση με προτάσεις παλαιότερων μελετών, π.χ. Ντίνας (2005: 104) αναφορικά με τα φωνήεντα της Κοζανίτικης.

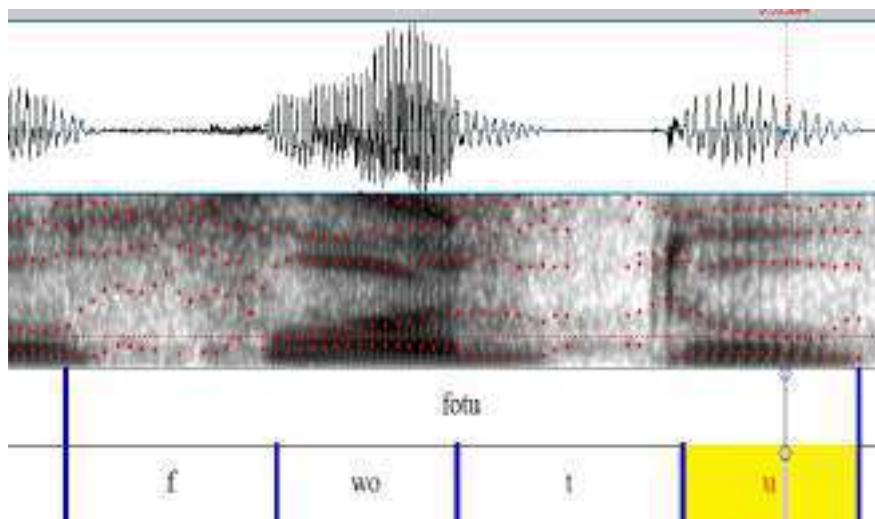
2.3. Τα ημίφωνα

Κοινός τόπος στην έρευνα της ελληνικής φωνητικής και φωνολογίας είναι η παραδοχή ότι στην ΚΝΕ εμφανίζεται μονάχα ένα ημίφωνο, το ουρανικό [j] (Mirambel 1959, Householder 1964, Newton 1972, Joseph & Philippaki-Warburton 1987, ανάμεσα σε άλλους), το οποίο ανάλογα με τη θέση του πραγματώνεται διαφορετικά. Έτσι μετά από φωνήεν το βρίσκουμε ως προσεγγιστικό [j], π.χ. [γáj.ða.ros], ενώ πριν από φωνήεν τρέπεται σε ουρανικό τριβόμενο (Μαλαβάκης 1984, Arvaniti 1999, 2007, Νικολαΐδου 2003) μέσω διαδικασίας ενίσχυσης (fortition/strengthening) και πραγματώνεται ως ηχηρό [ɟ] εκτός κι αν προηγείται άηχο σύμφωνο, οπότε και εμφανίζεται ως [ç]. Για παράδειγμα έχουμε [mátça] ‘μάτια’, αλλά [fíðja] ‘φρύδια’.

Στον αντίποδα βρίσκουμε το θέμα της φωνηματικής υπόστασης του /j/, που ακόμα και σήμερα παραμένει ανεπίλυτο, καθώς υπάρχουν ερευνητές που θεωρούν ότι το [j] είναι πάντα αλλόφωνο του /i/, άλλοι που διακρίνουν σε ξεχωριστά φωνήματα /i/ και /j/, καθώς και κάποιοι που αποδέχονται ένα αρχιφώνημα /I/ υποχαρακτηρισμένο για το ΔΧ [συμφωνικό], το οποίο εναλλάσσεται και μπορεί να πραγματωθεί είτε ως φωνήεν [i] είτε ως [j]. Συνόψεις των θέσεων αυτών και η σχετική βιβλιογραφία μπορούν να αναζητηθούν π.χ. στον Rytting (2005) και στις Topintzi & Baltazani (2013).

Σε σχέση με την Κοζανίτικη διάλεκτο τώρα, αξίζει να σημειωθεί ότι η παραπάνω πραγμάτωση και κατανομή για το ημίφωνο [j] παρατηρείται εξίσου, ωστόσο η διάλεκτος - μαζί με κάποιες άλλα ΒΙ, π.χ. της Άρτας και των Ιωαννίνων (Baltazani & Topintzi 2010) - παρουσιάζει την ιδιομορφία ότι εκτός από το [j] απαντάται και το χειλικο-ραχιαίο ημίφωνο [w]. Το γεγονός αυτό πρωτοαναφέρεται στον Φάβη (1951) που παρατηρεί την προφορά [wó] για το τονισμένο [ó] στην Κοζάνη και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, ενώ επαναλαμβάνεται και στον Newton (1972: 11).

Συστηματικότερη έρευνα για τα ημίφωνα της Κοζανίτικης - αλλά και κάποιων ηπειρώτικων διαλέκτων - έχουμε στο Baltazani & Topintzi (2010), τα κυριότερα ευρήματα της οποίας ακολουθούν. Πρώτον, η μελέτη επιβεβαιώνει ακουστικά την ύπαρξη του ημιφώνου [w], όπως τεκμηριώνεται και στο Γράφημα 2.

Γράφημα 2. Η ακολουθία [wó] στη λέξη [fwótu] ‘Φώτου (γενική του ονόματος)’.

Δεύτερον, διακρίνει σε δύο τύπους ημιφώνων: (α) αυτά που εμφανίζονται στα ίδια περιβάλλοντα με εκείνα της ΚΝΕ, όπως είδαμε και νωρίτερα, και (β) αυτά που εμφανίζονται αποκλειστικά σε κάποια ΒΙ. Ειδικότερα, το ημίφωνο [j] απαντάται τόσο στην ΚΝΕ όσο και στην Κοζανίτικη, ενώ το [w] μόνο στην τελευταία.¹³ Τα ημίφωνα της κατηγορίας (α) θα τα ονομάσουμε ΚΟΙΝΑ, εκείνα της (β) ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ. Μεταξύ τους παρουσιάζουν τόσο φωνητικές όσο και φωνολογικές διαφορές, οι οποίες συνοψίζονται στο (12).

(12) Κατανομή και διαφορές ΚΟΙΝΩΝ και ΒΟΡΕΙΩΝ-ΜΟΝΟ ημιφώνων

	ΚΟΙΝΑ	ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ
[j]	✓	✓
[w]	✗	✓
Νομιμοποίηση από την παρουσία τόνου	✗	✓
Υποχρεωτική πραγμάτωση	✓	✗ (προαιρετική)
Συνδυασμός με κάθε Φ	✓	Κυρίως [je] & [wo]
Προφωνηεντική θέση: (j+Φ, w+Φ)	✓	✓
Μεταφωνική θέση: Φ+j Φ+w	✓	περιορισμένη εξαιρετικά σπάνια

¹³ Για κάποιους μελετητές, π.χ. Revithiadou (2009), το ημίφωνο [w] απαντάται και στην ΚΝΕ ως μέρος καθοδικής διφθόγγου σε λέξεις όπως [fráwla] ‘φράουλα’ ή [scíwros] ‘σκίουρος’ και ως μέρος ανοδικής διφθόγγου σε δάνειες λέξεις ή στα όρια λέξεων, π.χ. [kwárk] ‘κουάρκ’ ή [twóŋmu] ‘του όρμου’. Ακόμα κι αν δεχτεί κανείς την ύπαρξη [w] στις παραπάνω περιπτώσεις, είναι σαφές πως το ημίφωνο αυτό έχει διαφορετική συμπεριφορά από εκείνο των ΒΟΡΕΙΩΝ-ΜΟΝΟ διαλέκτων (βλ. (12)).

Η εμφανέστερη διαφορά των δύο τύπων ημιφώνων έγκειται στο γεγονός ότι τα ΚΟΙΝΑ ημίφωνα νομιμοποιούνται σε οποιαδήποτε θέση, ενώ τα ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ μονάχα εφόσον το γειτνιάζον φωνήεν τονίζεται. Κατά κανόνα το φωνήεν αυτό είναι [e] για το ημίφωνο [j] και [o] για το ημίφωνο [w]. Ανάλογος περιορισμός για τα ΚΟΙΝΑ ημίφωνα δεν ισχύει. Επιπλέον η πραγμάτωση των ΚΟΙΝΩΝ ημιφώνων είναι υποχρεωτική, αλλά προαιρετική για τα ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ. Σε προφωνηεντική θέση βρίσκουμε και τους δύο τύπους ημιφώνων, ωστόσο τα ΚΟΙΝΑ εμφανίζουν ενίσχυση σε τριβόμενα, κάτι που δε συμβαίνει στα ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ ημίφωνα. Σε μεταφωνική θέση τα ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ είναι γενικώς σπάνια, σε αντίθεση με τα ΚΟΙΝΑ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα λέξεων που περιέχουν ΚΟΙΝΑ και ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ ημίφωνα παρατίθενται στο (13) και (14) αντίστοιχα.

(13) Λέξεις με ΚΟΙΝΑ ημίφωνα στην Κοζανίτικη και την ΚΝΕ (Baltazani & Topintzi 2010)

Κοζανίτικη	ΚΝΕ	
riðjǎ	peðjǎ	‘παιδιά’
tsimbjéndan	tsibjótan	‘τσιμπιόταν’
ðjo	ðjo	‘δυσ’
çérja	çérja	‘χέρια’

(14) Λέξεις με ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ ημίφωνα στην Κοζανίτικη και οι αντίστοιχες πραγματώσεις χωρίς ημίφωνο στην ΚΝΕ (Baltazani & Topintzi 2010)

Κοζανίτικη	ΚΝΕ	
kwókaɫu	kókalu	‘κόκκαλο’
mwólis	mólis	‘μόλις’
pwósa	pósa	‘πόσα’
mjésa	mésa	‘μέσα’
ksjéru	kséro	‘ξέρω’
patjéra	patéra	‘πατέρα’
funájz	fonázi	‘φωνάζει’

Οι Baltazani & Topintzi (2010) υιοθετούν για τα ΒΟΡΕΙΑ-ΜΟΝΟ ημίφωνα την πρόταση του Uffmann (2007) που αποδίδει τη συχνή επένθεση ημιφώνων σε περιβάλλον Φ_Φ προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί η αντίθεση προς το προηγούμενο ή το επόμενο φωνήεν και επιπροσθέτως ισχυρίζονται ότι τέτοια επένθεση συμβαίνει και σε άλλα περιβάλλοντα στα Κοζανίτικα. Επιχειρούν επίσης να εξηγήσουν την περιορισμένη κατανομή των ημιφώνων αυτών μπροστά από τονισμένα [e] και [o] μέσω διαδικασιών αφομοίωσης και την παραλληλίζουν με ανάλογες περιπτώσεις σε άλλες γλώσσες όπως τα Chamícuero (de Lacy 2006: 106, 129-130) και τα Πορτογαλικά της Βραζιλίας (Albano 1999). Πιο πρόσφατα, οι Revithiadou & Markopoulos (2014) έχουν αντιμετωπίσει τα παραδείγματα στο (14) ως περιπτώσεις διφθογοποίησης (για περισσότερες λεπτομέρειες, πρβλ. και τη συζήτηση γύρω από τα παραδείγματα στο (6) και (7)).

3. Συλλαβική δομή & φωνολογικοί κανόνες

3.1. Κώφωση/στένωση και αποβολή¹⁴

Οι διαδικασίες της κώφωσης/στένωσης και της αποβολής σηματοδοτούν χαρακτηρίζουν όλες τις βόρειες διαλέκτους, σε αντίθεση με τις νότιες διαλέκτους. Τη διαίρεση αυτή που διατηρείται ως τις μέρες μας πρότεινε πρώτος ο Χατζιδάκις (1905). Μια σύνοψη του φαινομένου σε διαφορετικές βόρειες διαλέκτους παραθέτει ο Κοντοσόπουλος (2001).

Με τον όρο κώφωση ή στένωση εννοούμε την τροπή των άτονων /e/ και /o/ σε [i] και [u] αντίστοιχα. Από την άλλη, η αποβολή αναφέρεται στην απώλεια των άτονων /i/ και /u/. Συχνά συναντάμε και τον όρο «βόρειος φωνηεντισμός» που περικλείει συνολικά και τις δύο αυτές διαδικασίες.

Η Κοζανίτικη, ως τυπική βόρεια διάλεκτος, παρουσιάζει τα φαινόμενα αυτά, όπως καταδεικνύεται από τα παραδείγματα στο (15) και (16). Τόσο η διαδικασία της στένωσης όσο και της αποβολής δεν είναι νομοτελειακές, δηλαδή δεν εφαρμόζονται κατ'άπολυτο τρόπο (Kainada et al. 2014, Topintzi & Baltazani 2012). Αντιθέτως, τα φαινόμενα παρουσιάζουν διαβαθμίσεις κατά την εφαρμογή τους, ενώ συχνά συνυπάρχουν διπλοτυπίες ακόμα και στο λόγο του ίδιου ομιλητή. Για παράδειγμα, μια λέξη όπως το *χτύπησε* μπορεί να παραχθεί από τον ίδιο ομιλητή είτε ως [χτίρσε] και είτε ως [χτίρσισε]. Μολονότι ο Θαβώρης (1997: 297) και ο Ντίνας (2005: 43) ισχυρίζονται ότι η κώφωση έχει νομοτελειακή ισχύ στη διάλεκτο της Κοζάνης, τόσο σε ελληνικές όσο και σε λέξεις ξένης προέλευσης, σημειώνουν ωστόσο πως νεότεροι ομιλητές υπό την επίδραση της ΚΝΕ παρουσιάζουν λιγότερη συνέπεια στην εφαρμογή της κώφωσης στο λόγο τους. Για την αποβολή ωστόσο, υπάρχει συμφωνία μεταξύ των μελετητών (βλ. και Φόρης 1991, 2003, Θαβώρης 1997: 298, Ντίνας 2005: 45) πως τουλάχιστον σε επίπεδο συγχρονίας, το φαινόμενο παρουσιάζεται λιγότερο συστηματικά.

Σε σχέση με τη στένωση, παρατηρείται ότι η θέση και η απόσταση του υπό στένωση φωνήεντος σε σχέση με το τονισμένο φωνήεν διαδραματίζουν κάποιο ρόλο στην πιθανότητα τελικά να πραγματοποιηθεί η κώφωση ή όχι. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι η κώφωση πραγματοποιείται πιο συχνά σε μετατονική παρά σε προτονική θέση. Επιπλέον, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων το φωνήεν που υφίσταται στένωση βρίσκεται αμέσως πριν ή αμέσως μετά από την τονισμένη συλλαβή (Kainada et al. 2014).

¹⁴ Στην ενότητα αυτή τα δεδομένα προέρχονται από το αρχείο του προγράμματος ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ, εκτός κι αν χρησιμοποιείται άλλη πηγή, οπότε και αναφέρεται σαφώς στο κείμενο.

(15) *Κώφωση στην Κοζανίτικη*

Κοζανίτικη	KNE	
kwókaɫu	kókaɫo	‘κόκκαλο’
piði	peði	‘παιδί’
miθúʃin	meθúse	‘μεθούσε’
rámi	ráme	‘πάμε’
nuρίtera	noρίtera	‘νωρίτερα’
peτάksi	peτάkse	‘πέταξε’
xuδρός	xoδρός	‘χοντρός’

Παρεμφερή εύρηματα έχουμε και για την αποβολή των άτονων ψηλών φωνηέντων. Και εκεί προτιμάται αποβολή σε μετατονική θέση, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των αποβληθέντων φωνηέντων παρουσιάζει άμεση γειτνίαση με την τονισμένη συλλαβή, είτε πριν είτε μετά από αυτή (Kainada et al. 2014). Γενικότερα πάντως μιλώντας, η θέση που κατ’εξοχήν ευνοεί φαινόμενα βόρειου φωνηεντισμού είναι η τελική στη λέξη (Kainada et al. 2014).

Ο Ντίνας (2005: 46-47) επισημαίνει ότι η αποβολή σε μη τελική θέση καθίσταται δυνατή σε ανοιχτές συλλαβές με εμβάσεις (16α), ωστόσο σε τελική θέση η αποβολή πραγματοποιείται ακόμα και όταν η συλλαβή είναι κλειστή (16β). Αποβολή δεν παρατηρείται σε λέξεις που ξεκινούν με άτονο ψηλό φωνήεν, έτσι για παράδειγμα δεν έχουμε *[fáðʲ] για το *υφάδι*.

(16) *Αποβολή στην Κοζανίτικη*

	Κοζανίτικη	KNE	
α.	θkos	ðikós	‘δικός’ (ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ)
	mkros	mikrós	‘μικρός’
	dnárja	dunárja	‘ντουβάρια’
	ðla	ðulá	‘δουλειά’
	ssítia	sisítia	‘συσίτια’
	mustópita	mustópta	‘μουστόπιτα’ (Ντίνας 2005: 46)
	piθamí	pθamí	‘πιθαμή’ (Ντίνας 2005: 46)
	meʃmér	mesiméri	‘μεσημέρι’
	méxr	méxr	‘μέχρι’
	poðíc	poðíci	‘ποντίκι’
	spitʲ	spíti	‘σπίτι’
β.	plúʃn	pułúse	‘πουλούσε’
	stn	stin	‘στην’
	óls	ólus	‘όλους’
	eksetáss	eksetásis	‘εξετάσεις’
	peʃn	peʃtun	‘πέφτουν’ (Ντίνας 2005: 46)
	ɣlépn	vlépun	‘βλέπουν’ (Ντίνας 2005: 46)

Κατά την αποβολή του [i] σε τελική θέση, το προηγούμενο σύμφωνο εμφανίζεται κάπως διαφοροποιημένο, κυρίως ως προς τον τόπο άρθρωσης. Παραδοσιακά, η διαδικασία αυτή ονομάζεται ουράνωση, καθώς το σύμφωνο προφέρεται ουρανικά όταν πρόκειται για κορωνιδικό /l, n, s, z/ ή ραχιαίο /k g x γ/, π.χ. /ambéli/ → [ambél] ‘αμπέλι’, /xténi/ → [xtér] ‘χτένι’, /étsi/ → [étʃ] ‘έτσι’, /maxi/ → [máç], /lígi/ → [líj] ‘λίγοι’ (Ντίνας 2005: 65, 67-69), μολονότι η αιτία της ουράνωσης δεν είναι πλέον ορατή στην επιφανειακή δομή (non-surface apparent). Για το λόγο αυτό, η διαδικασία αυτή θεωρείται φωνολογικά αδιαφανής (opaque) και μάλιστα συνιστά περίπτωση αντι-παρεμποδιστικής διαδικασίας (counter-bleeding) (π.χ. Bakoníc 2011), καθώς πρέπει να υποθέσουμε ότι πρώτα συμβαίνει η ουράνωση και έπειτα η αποβολή. Με τα υπόλοιπα κορωνιδικά και τα χειλικά σύμφωνα υπάρχει μια «ελαφρά ουράνωση», όπως την αποκαλεί ο Ντίνας (2005: 60). Στην πραγματικότητα, πρόκειται για περίπτωση ενίσχυσης (fortition) του συμφώνου που φανερώνεται με πολλαπλές ακουστικές ενδείξεις, όπως διάρκεια, δάσυνση ή θόρυβο (Baltazani, Kainada, Revithiadou & Topintzi 2014). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το φαινόμενο της ουράνωσης καθώς και τα διαφορετικά περιβάλλοντα στα οποία εμφανίζεται, παραπέμπουμε τον αναγνώστη στην ενότητα §2.1. καθώς και στον Ντίνα (2005).

Προηγούμενη μελέτη των Topintzi & Baltazani (2012) ισχυρίζεται ότι συχνά η αποβολή του φωνήεντος στην Κοζανίτικη δεν είναι πλήρης, αλλά παρουσιάζει κι άλλες εκφάνσεις, όπως η διατήρηση του φωνήεντος, το οποίο όμως έχει πλέον τραπή σε άηχο (vowel devoicing). Διαγλωσσικές μελέτες εστιασμένες στα άηχα/αηχοποιημένα φωνήεντα (πρβλ. Gordon 1998) έχουν εξετάσει τη φύση των συμφώνων που περιβάλλουν τα φωνήεντα αυτά και έχουν διαπιστώσει πως η ηχηρότητα των συμφώνων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα. Στο περιβάλλον $\Sigma_1\Phi\Sigma_2$ λοιπόν, όπου Φ είναι το φωνήεν που υποβάλλεται σε αποβολή ή αηχοποίηση και Σ_1, Σ_2 είναι τα περιβάλλοντα σύμφωνα, στην πληθώρα των περιπτώσεων και τα δύο σύμφωνα Σ_1, Σ_2 είναι άηχα. Λιγότερο συχνά το ένα από τα δύο είναι άηχο και το άλλο ηχηρό, ενώ η περίπτωση να είναι και τα δύο ηχηρά πρακτικά αποκλείεται. Και εδώ ακριβώς έγκειται η ιδιαιτερότητα της αποβολής στη διάλεκτο της Κοζάνης, καθώς και οι τέσσερις δυνατοί συνδυασμοί ηχηρότητας των συμφώνων απαντώνται, ακόμα και η τυπολογικά εντελώς ασυνήθιστη τελευταία. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα όλων των περιπτώσεων παρατίθενται στο (17) (για περισσότερα παραδείγματα, βλ. και ενότητα 3.2.2 παρακάτω).

- (17) *Αποβολή ή αηχοποίηση ψηλού Φ και ηχηρότητα των περιβάλλοντων Σ*
	Συνδυασμός	KNE	Κοζανίτικη	
α.	Σ_1 =άηχο, Σ_2 =άηχο	sikóthice	skóthce/ʃkóthce	‘σηκώθηκε’
β.	Σ_1 =άηχο, Σ_2 =ηχηρό	plúse	plúʃe	‘πουλούσε’

γ.	Σ ₁ =ηχηρό, Σ ₂ =άηχο	cínise	cínse	‘κίνησε’
δ.	Σ ₁ =ηχηρό, Σ ₂ =ηχηρό	tray <u>χ</u> oú <u>ñ</u>	tray <u>χ</u> oú <u>ñ</u>	‘τραγουδούν’

Τέλος, αξίζει να διευκρινιστεί ότι οι διαδικασίες της στένωσης και της αποβολής μπορούν να αλληλεπιδράσουν. Έτσι σε κάποιες διαλέκτους (π.χ. Μεσολόγγι στο Χατζιδάκις 1905: 261), η στένωση εφαρμόζεται πρώτη και δημιουργεί το περιβάλλον για να εφαρμοστεί κατόπιν η αποβολή, ενώ σε άλλες η σειρά εφαρμογής των διαδικασιών είναι η αντίστροφη, επομένως μονάχα η στένωση εφαρμόζεται στην πράξη. Στην πρώτη περίπτωση, η όλη διαδικασία είναι πλήρως διαφανής (transparent) και ονομάζεται τροφοδότηση (feeding). Στη δεύτερη περίπτωση όμως, ενώ το περιβάλλον για την εφαρμογή της αποβολής είναι το κατάλληλο, η διαδικασία δε λαμβάνει χώρα στην επιφανειακή δομή (non-surface true), γεγονός αναπάντεχο. Όπως και νωρίτερα στην περίπτωση της αλληλεπίδρασης ουράνωσης και αποβολής, συναντάμε και πάλι περίπτωση αδιαφάνειας, αυτή τη φορά όμως αντι-τροφοδότησης (counter-feeding), καθώς μια διαδικασία που θα έπρεπε να συμβεί - η αποβολή - τελικά δε συμβαίνει (Bakonić 2011).

Ως επί το πλείστον, η διάλεκτος της Κοζάνης συμπεριφέρεται αντι-τροφοδοτικά ως προς την παραπάνω αλληλεπίδραση, καθώς μια λέξη όπως *παιδί* προφέρεται [ριδί] αντί για το αναμενόμενο [ρδί] με τροφοδότηση. Σε αντιδιαστολή, η κοντινή διάλεκτος του Βελβεντού (βλ. Ντίνας 2005: 44-45 αναφερόμενος στον Μπουντώνα 1892: 9) προτιμά τον τελευταίο τύπο και μάλιστα με ηχηροποίηση του αρχικού συμφώνου, δηλαδή [βδί]. Παρόλα αυτά, ο Ντίνας (2005: 45) ορθώς επισημαίνει πως και στην Κοζάνη, αν και σπάνια, συναντάμε και περιπτώσεις τροφοδότησης. Έτσι οι Topintzi & Baltazani (2012: 387) αναφέρουν τύπους όπως [ístra] < [ístira] < /ístera/ ‘ύστερα’, ενώ και στα δεδομένα από το ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ βρίσκουμε [télts] < [télus] < /télus/ ‘τέλος’. Κατά τον Ντίνα, πιθανή είναι εδώ η επίδραση της διαλέκτου του Βελβεντού σε εκείνη της Κοζάνης. Παρουσιάζουμε σχηματικά τις δύο σχέσεις αλληλεπίδρασης όπως περιγράφηκαν παραπάνω για τους τύπους [ριδί] στην Κοζάνη και [ρδί] στο Βελβεντό, αγνώνοντας την αρχική ηχηροποίηση.

(18) *Αλληλεπιδράσεις στένωσης και αποβολής σε Κοζάνη και Βελβεντό*

	Βελβεντός		Κοζάνη	‘παιδί’
	/peði/		/peði/	
Στένωση:	ριδί	Αποβολή:	δεν εφαρμόζεται	
Αποβολή:	ρδί	Στένωση:	ριδί	
	[ρδί]		[ριδί]	
	τροφοδοτηση		αντι-τροφοδοτηση	

3.2. Φωνοτακτικοί περιορισμοί

3.2.1. Σύμφωνα σε τελική θέση

Οι ακολουθίες που αναφέρονται στην παρούσα ενότητα προκύπτουν μετά από την αποβολή των ληκτικών άτονων /i/ και /u/.

(α) Ληκτικά σύμφωνα:

- μη ουρανικά
 - ουρανικά και ουρανικοποιημένα (μετά την αποβολή του ληκτικού άτονου /i/)
- ñ

(β) Διμελείς ακολουθίες συμφώνων σε τελική θέση:

- κλειστό+κλειστό, π.χ. [jétmʲ] /étimi/
- κλειστό+τριβόμενο, π.χ. [táksʲ] /táksi/
- τριβόμενο+τριβόμενο, π.χ. [jéçs] /éxis/
- τριβόμενο+προστριβόμενο, π.χ. [kléfts] /kléftis/
- τριβόμενο+κλειστό, π.χ. [péfɲ] /péftun/, [vláçs] /vláxiki/
- κλειστό/τριβόμενο+μονοπαλλόμενο, π.χ. [alʲétrʲ] /alétrʲi/, [alʲévri] /alévri/
- μονοπαλλόμενο+έρρινο κλειστό, π.χ. [érimʲ] /érimi/

(γ) Τρι-/Τετραμελείς ακολουθίες συμφώνων σε τελική θέση:

- s+ΣΝ/Υ, π.χ. [ásprʲ] /áspri/, [nóstʲmʲ] /nóstimi/
- ΣΣΣ, π.χ. [kópsɲ] /kópsun/, [pséftʲɪç] /pséftiki/, [vríçs] /vrískis/, [áɲksʲ] /ániksi/

3.2.2. Σύμφωνα στην αρχή και το μέσο της λέξης

Οι ακολουθίες που αναφέρονται στην παρούσα ενότητα προκύπτουν μετά από την αποβολή άτονων /i/ και /u/ σ' όλες τις συλλαβές πλην της ληκτικής.

(α) Διμελείς ακολουθίες συμφώνων:

- ΣΣ συμπλέγματα που δεν παραβιάζουν την SSP, π.χ. [pʲlí] /puli/, [kfós] /kufos/
- ΣΣ συμπλέγματα που παραβιάζουν την SSP, π.χ. [ktʲí] /kutí/, [fsó] /fisó/

(β) Τρι-/Τετραμελείς ακολουθίες συμφώνων:

- sΣΝ/Υ, π.χ. [ʃcʲlí] /skilí/, [ʃcʲɲí] /skiní/
- ΣΣΣ(Σ), π.χ. [psɲízʲu] /psonízo/, [ksɲó] /ksinó/, [ðamáʃknu] /ðamáskino/
- ΣΣΣ(Σ) συμπλέγματα που παραβιάζουν την SSP: [psíçʲ] /psixí/, [mblárʲ] /mulári/, [mškárʲ] /muskári/, [ksɲóʲltʲus] /ksipólitos/

Στα ΒΙ, συμπεριλαμβανομένης και της Κοζανίτικης, παρατηρείται προαιρετική απλοποίηση συμφώνων σε τριμελείς ακολουθίες μέσω της αποβολής του δεύτερου συμφώνου και, πιο συγκεκριμένα,

- του άηχου κορωνιδικού /t/, π.χ. [pʲéftʲɪc], [pʲéftʲɪc] /pséftiki/, [ɟlíʃcin] /kilístike/, [klénðis] /kléftiðes/, [mbrusnós] /brostinós/, [píraθka] /píráxtika/.
- του /n/, π.χ. [péɾɲ] /péɾnis/ (Παπαδημητρίου & Μαργαρίτη-Ρόγκα 1984, Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985, Ντίνας 2005, μ.ά.).

Σύμφωνα με τους Παπαδόπουλο (1926) και Μαργαρίτη-Ρόγκα (1977, 1985), η αποβολή των άτονων /i, u/ δεν πραγματοποιείται πριν από:

- /r/, π.χ. [pʲíɾónu] /píɾóno/, [kurázumi] /kurázome/
- /ɣ/ [j], /ð/, /v/, π.χ. [jéftʲiɣa] /éftiɣa/, [ɣunás] /kunv/, [áðʲikus] /áðikos/.
υπάρχουν όμως και εξαιρέσεις [zʲíɣuri] /ziɣúri/, [θkós] /ðikós/, [kunári] /kunári/.

Επίσης, μπλοκάρονται οι ακολουθίες #ΥΣ(Σ) με πρώτο μέλος υγρά σε αρχική θέση, π.χ. [lukánka]/*[lkánka] /lukánika/, [ɾufó] / *[rfó] /ɾufó/. Υπάρχουν κι άλλα περιβάλλοντα, στα οποία η αποβολή ή διατήρηση των άτονων /i, u/ επιτρέπεται ή μη, η εξέταση των οποίων χρήζει εκτεταμένης μελέτης σχετικά με τη συμπεριφορά των συμφώνων, αλλά και το ρόλο της θέσης του τόνου σ' αυτήν.

3.2.3. Συλλαβότυποι της Κοζανίτικης

Μερικοί από τους βασικούς συλλαβότυπους της Κοζανίτικης είναι οι ακόλουθοι:

(19)	ΣΦ(Σ)	[fós]
	ΣΣΦ(Σ)	[ʃkótʲ]
	ΣΣΦΣΣ	[aplónts]
	ΣΣΣΦ(Σ)	[xɪsós]
	ΣΣΣΣΦ(Σ)	[kstrí] (σπάνια)
	(Σ)ΦΣΣ	[áɾnikʲ]
	(Σ)ΦΣΣ	[malónts]

4. Φωνολογικοί κανόνες

4.1. Φωνολογικές διαδικασίες στο πεδίο της συλλαβής

Η μεσοφωνηεντική αποβολή του /γ/ είναι σύμφωνα με τον Ντίνα (2005: 80-81) ένας κανόνας που παρουσιάζει μεγαλύτερη συστηματικότητα σε άλλα ΒΙ σε σχέση με την Κοζανίτικη, στην οποία πλέον έχει μάλλον λεξικοποιηθεί. Πιο συγκεκριμένα, κάποιες λέξεις διατηρούν το /γ/, ενώ άλλες φαίνεται να το έχουν αποβάλει, συνιστώντας αμφίβολη την ύπαρξή του στην υποκείμενη δομή κάποιων από αυτών:

- (20) α. διατήρηση του /γ/
 έφαγες /efages/ [éfajis]
 ήλιγες /ileges/ [ílijis] ‘έλεγες’
- β. αποβολή του /γ/
 καλόρους /kalogeros/ [kalójrus] (πρβλ. γέρους /γέρος/
 καταίς /katagis/ [kataís] (πρβλ. γη /γί/)
 (Ντίνας 2005: 81)

Ο Newton (1972: 149-153) αναφέρει ως χαρακτηριστικό γνώρισμα των ΒΙ την υποχωρητική αφομοίωση ουρανικότητας, η οποία αφορά (α) συμπλέγματα με πρώτο μέλος συριστικό τριβόμενο [s, z] (21) και (β) ακολουθίες /l n/ + [άηχου κλειστού/τριβόμενου] (22) πριν από /i/ (ακόμη κι όταν αυτό έχει αποβληθεί), [i] < /e/ και [j] (που προέρχεται από διφθογοποίηση του τονισμένου /e/):

- (21) α. Σιάτιστα (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985)¹⁵
στοιβάζω	/stivázo/	[ʃtʰivázu]
σφιχτός	/sfixtós/	[ʃfʰixtós]
σβησμένο	/svisméno/	[ʒvʰizmʰénu]
σπίτι	/spíti/	[ʃpʰítʰ]
σκυλί	/skilí/	[ʃcλί]
σκεπάρνι	/skepár/	[ʃcipár]
βρίσκει	/vríski/	[vríʃc]
λάσπη	/láspi/	[láʃpʰ]
ασβέστη	/asvésti/	[azvʰéʃtʰ]

¹⁵ Το /p/ στο ιδίωμα της Σιάτιστας δεν ουρανώνεται και, κατά συνέπεια, δεν προκαλεί αφομοίωση στο συριστικό που προηγείται.

β.	Σαρακήνα Βεντζίων (Ντάγκας υπό έκδ.)		
	λάσπη	/láspi/	[láʃpʲ] ‘λάσπη’,
	στεφανώνω	/stefanóno/	[stʲifanónu]
	σφήκα	/sfíka/	[ʃʲíka]

(22)	α.	Σιάτιστα (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985)		
		ψηλές	/psilés/	[pʃlés] (MP32)
		ξυπόλητη	/ksipóliti/	[kʃpóltʃ] (MP83)
		ψυχή	/psixí/	[pʃçi] (MP90)
		σκοινί	/ksiní/	[ksini] (MP90)
		νηστικό	/nistikó/	[niʃtʃikó] (MP97)

β.	Σαρακήνα Βεντζίων (Ντάγκας υπό έκδ.)		
	κάλτσες	/káltses/	[káʎʃis]
	βγαλμένο	/vgalméno/	[vgalmʲénu]

Ο κανόνας απαντά και στην Κοζανίτικη φυσικά, αλλά δυστυχώς όχι συστηματικά:

(23)	συκώτι	/sikoti/	[ʃkótʲ]	(Χριστοδούλου προσ.επικ.)
	σπίτι	/spiti/	[ʃpítʲ]	
	στοιβάζω	/stivázo/	[ʃtʲivázu]	(ΔΙΑΦΩΝΗΕΝ)
	σκεπάρι	/skepári/	[ʃcipár]	
	βρίσκει	/vriski/	[vríʃc]	
	λάσπη	/laspi/	[láʃpʲ]	

Σύμφωνα με τους Μαλικούτη-Drachman & Drachman (1977: 41-44), η ουράνωση αποτελεί μια διαδικασία αφομοίωσης ισχύος με τα /k x γ/ και τα /l n/ να είναι πιο επιρρεπή στην ουράνωση και να συνιστούν καταλληλότερους ενεργοποιητές της αφομοίωσης (βλ. αφομοίωση συριστικών παρακάτω). ακολουθούν αμέσως μετά τα συριστικά /s z/ και έπονται όλων τα τριβόμενα και τα κλειστά /t θ ð f v m p/. Δυστυχώς τα δεδομένα δεν υποστηρίζουν πλήρως την προτεινόμενη ιεραρχία, καθώς παραδείγματα όπως το *ξυπόλητη* /ksipóliti/ [kʃpólitsʲ] από τη Σιάτιστα (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985: 83) υποδηλώνουν ότι τα κλειστά αποτελούν ενεργοποιητές της επέκτασης των χαρακτηριστικών της ουράνωσης σε υγρά (lʲtsʲ), ενώ αντίθετα, τα συριστικά δεν έχουν αυτήν τη δυνατότητα (ksʲ/*csʲ).

Παραμένοντας στα συριστικά, οι ακολουθίες /ʃsis, ʃzis/ στο τέλος των ρηματικών και ονοματικών τύπων, π.χ. *πέσεις* /pésis/, *ακούσεις* /akúsis/ πραγματώνονται ως [ʃjs] και [ʃzj], αντίστοιχα (Newton 1972: 83-87,

Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977). Το φαινόμενο απαντά και σ' άλλα ΒΙ (Παπαδόπουλος 1926: 25, Newton 1972: 84):

(24)	α.	πειράζεις	pirázis	→	pirájs
	β.	βρύσης	vrísis	→	vríjs
	γ.	παίζεις	pézis	→	péjs
	δ.	τις βρύσες	tis vríses	→	dzvríjs

Η διαδικασία περιλαμβάνει μετάθεση του πρώτου συριστικού, ημιφωνοποίηση του υψηλού φωνήεντος (και όχι αποβολή του) και απλοποίηση του συριστικού:

(25)	ακούσεις	/akusis/	→	akujss	→	akújs
------	----------	----------	---	--------	---	-------

Ο συγκεκριμένος κανόνας μετάθεσης και απλοποίησης συριστικών έχει ως αποτέλεσμα η μορφολογική διάκριση του συνοπτικού/μη συνοπτικού για ορισμένους ρηματικούς τύπους να αποτυπώνεται στην τιμή ηχηρότητας του ληκτικού συμφώνου, π.χ. [kurájs] 'κουράσεις' :: [kurájz] 'κουράζεις', [lújs] 'λούσεις' :: [lújz] 'λούζεις' (Ντάγκας υπό έκδ.), [vrájs] 'βράσεις' :: [vrájz] 'βράζεις', [nakaléjs] 'να καλέσεις' :: [péjz] 'παίζεις' (Ντίνας 2005: 79-80).

4.2. Φωνολογικές διαδικασίες στο πεδίο της Φωνολογικής Λέξης

Ποικίλες αφομοιωτικές διαδικασίες έχουν πεδίο εφαρμογής τους την Φωνολογική Λέξη. Για παράδειγμα, συχνά παρατηρείται αφομοίωση ως προς την τιμή ηχηρότητας ανάμεσα σε ακολουθίες συμφώνων που κατέληξαν να γειτνιάζουν λόγω αποβολής των άτονων /i, u/:

(26)	<i>Γραμματική λέξη (ΦΛ)</i>			
	α.	/ðikos mu/	[θkózm]	'δικός μου'
	β.	/anevika/	[anéfka]	'ανέβηκα'
	γ.	/potizame/	[pódzami]	'ποτίζαμε'
	δ.	/ɣonátisma/	[ɣunázma]	'γονάτισμα'
				(Ντίνας 2005: 90, 99, Χριστοδούλου 2003: 86)

(27)	<i>Λειτουργική λέξη + Γραμματική λέξη (ΦΛ)</i>				
	α.	παίρνω	/pérno/	την παίρνω	[timbéрно]
	β.	καιρό	/keró/	τον καιρό	[toŋɲeró]
	γ.	ψυχή	/psixí/	την ψυχή	[timbzicí]
					(Χριστοδούλου 2003: 88)

- (28) *Λειτουργική λέξη + Γραμματική λέξη (ΦΛ)*
α.	/tis aðerfis mu/	[tsaðirfizm]	
β.	/tis ginékas mu/	[dzjinékazm]	
γ.	/o çambρός mu/	[uçambrózm]	
			(Ντίνας 2005: 82)
δ.	/ti bábu/	[dbábu]	‘τη γιαγιά(αιτ)’
ε.	/tin kanestra/	[ŋganéstra]	‘το πλεχτό καλάθι(αιτ)’
			(Ντίνας 2005: 108)

Οι αφομοιωτικές διαδικασίες δεν εφαρμόζονται ανάμεσα σε ένα ληκτικό /n/ που ανήκει, για παράδειγμα, σε ρηματικό τύπο, και το αρκτικό κλειστό σύμφωνο της επόμενης λέξης, π.χ. *πάιναν κάτ* /paçenap kato/ [rájan kát] (Χριστοδούλου 2003: 89), γεγονός που υποδηλώνει ότι πιθανότατα δεν εκτείνεται πέρα από το πεδίο της ΦΛ.

Τέλος, παρατηρούνται και κάποια ανομοιωτικά φαινόμενα τόσο ως προς τον τρόπο (29) όσο και ως προς τον τόπο άρθρωσης (30). Στα παραδείγματα στο (29), η ακολουθία δύο κορωνιδικών εξακολουθητικών ωθεί σε αλλαγή του τρόπου άρθρωσης στο πρώτο μέλος της ακολουθίας, με αποτέλεσμα σε κάποιες περιπτώσεις, π.χ. (29α-β), την παραγωγή ενός διφωνηματικού /ts/. Από την άλλη, στα παραδείγματα στο (30) παρατηρούμε ότι τα ραχιαία εξακολουθητικά τρέπονται σε κορωνιδικά δίπλα σε ραχιαία κλειστά.

- (29) *Ανομοίωση τρόπου άρθρωσης*
α.	τραγούδησα	/traçudisa/	[traçútsa]	
β.	μέθυσσα	/meθisa/	[métsa]	
γ.	άργησα	/arçisa/	[árksa]	
				(Ντίνας 2005: 55)

- (30) *Ανομοίωση τόπου άρθρωσης*
α.	βλάχικος	/vlaxikos/	[vláθkus]	OCP(ραx)
β.	τυλίχτηκα	/tilixtika/	[tilíθka]	
				(Ντίνας 2005: 55-56)

5. Τονισμός

Όπως στην ΚΝΕ έτσι και στην Κοζανίτικη, η θέση του τόνου δεν είναι φωνολογικά προβλέψιμη.¹⁶ Πιο συγκεκριμένα, ο τόνος μπορεί να φιλοξενηθεί από τις τρεις τελευταίες συλλαβές της λέξης (*τρισυλλαβικό παράθυρο*)

¹⁶ Για τη μορφολογική διάσταση του τονισμού της Ελληνικής βλ. Ralli & Touratzidis (1992), Revithiadou (1999, 2007), Burzio & Tantalou (2007), μ.ά.

ανεξάρτητα από τη συλλαβική τους δομή ή την ποιότητα των φωνηέντων που καταλαμβάνουν θέση πυρήνα (31), ενώ σε ρηματικούς τύπους (κυρίως του 1ου και 2ου ενικού) απαντά ακόμη και στην τέταρτη συλλαβή από το τέλος της λέξης (32).

- (31) *τονισμός σε ουσιαστικά & επίθετα*
- α. προπαραλήγουσα
kʃiléinus	‘ξύλινος’	(Χριστοδούλου 2003: 452)
líɟjazma	‘λόξυγκας’	(Χριστοδούλου 2003: 374)
étimus	‘έτοιμος’	(Ντίνας 2005:63)
- β. παραλήγουσα
jilađítsa	‘γελαδίτσα’	(Χριστοδούλου 2003: 244)
zu ⁿ dáɟra	‘τραπεζίτης’	(Χριστοδούλου 2003: 292)
kaɟé ^l ʔa	‘σχέδια/δανδέλες’	(Χριστοδούλου 2003: 309)
- γ. λήγουσα
miɟuθká	‘μυρωδικά’	(Ντίνας 2005: 54)
xtiɟinós	‘χτεσινός’	(Ντίνας 2005:68)
ifcí	‘ευχή’	(Χριστοδούλου 2003: 306)
- (32) *τονισμός σε ρήματα*
- α. προπαραλήγουσα
évalin	‘έβαλεν’	(Χριστοδούλου 2003: 83)
mazónumi	‘μαζεύουμε’	(Χριστοδούλου 2003: 376)
maéɟipsa	‘μαγείρεψα’	(Χριστοδούλου 2003: 375)
- β. παραλήγουσα
ksurafízu	‘ξυρίζω’	(Χριστοδούλου 2003: 452)
kunalɟíumi	‘κουβαλιέμαι’	(Χριστοδούλου 2003: 121)
xurténu	‘χορταίνω’	(Χριστοδούλου 2003: 106)
- γ. λήγουσα
kunalnó	‘κουβαλώ’	(Χριστοδούλου 2003: 107)
kʃimalnó	‘ξεμαλλιάζω’	(Χριστοδούλου 2003: 107)
zitú	‘ζητώ’	(Χριστοδούλου 2003: 106)

Στην περίπτωση των ρηματικών τύπων ωστόσο αναπτύσσεται και ένας δεύτερος τόνος στην παραλήγουσα, με αποτέλεσμα να σχηματίζονται δύο τροχαϊκοί πόδες (Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1990, 1992, Drachman &

Malikouti-Drachman 1999), π.χ. *sto(xázu)(méstʲi)* ‘στοχαζόμαστε’ (Χριστοδούλου 2003: 121), *(éklu)(thámi)* ‘κλώθαμε’ (πρβλ. *katurúsami* ‘κατουρούσαμε’) (Χριστοδούλου 2003: 110), *(vláftu)(méstʲi)* ‘βλάπτουμε ο ένας τον άλλον’ (Χριστοδούλου 2003: 121). Ο δεύτερος τόνος της κατάληξης είναι συνήθως ασθενέστερος ή ισοδύναμος του τόνου του ρηματικού θέματος. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι δύο τόνοι διατηρούνται ακόμη κι όταν καταλήγουν να βρίσκονται σε γειτνιαζουσες συλλαβές λόγω της αποβολής των άτονων /i, u/ σε θέσεις μη κεφαλής/ουράς του μετρικού πόδα (foot-tail), π.χ. [κίν.tsami] *κίν.τσαμι* και [κίν.tsámi] /kinísame/ *κίν.τσάμι* ‘κινήσαμε’, [κίν.tsiti] *κίν.τσιτι* και [κίν.tsjéti] *κίν.τσζέτι* /kinisete/ ‘κινήσατε’ (Χριστοδούλου 2003: 116). Ανάπτυξη τόνου παρατηρείται επίσης στην περίπτωση των εγκλιτικών, π.χ. [ágrakʃjétu] ‘άρπαξέ το’, [tágrakʃjétu] ‘τάραξέ το’ (Χριστοδούλου 2003: 118), και των προκλιτικών, π.χ. [tódukámi] ‘το δώσαμε’ στο πλαίσιο της Φωνολογικής Λέξης.

Επίσης συστηματικές είναι και οι μετακινήσεις τόνου στο πλαίσιο του κλιτικού παραδείγματος σε όλα τα ΒΙ. Ειδικότερα, ο τόνος μετακινείται από την προπαραλήγουσα στην παραλήγουσα: (α) στον πληθυντικό των αρσενικών (Παπαδόπουλος 1926: 48, 58) π.χ. [árxuⁿdas] ‘άρχοντας’, [arxóⁿdʲ] ‘άρχοντες’, [jéruⁿdas] ‘γέροντας’, [jeróⁿdʲ] ‘γέροντες’. (β) στη γενική ενικού των αρσενικών σε [-us] (< /-os/) (Παπαδόπουλος 1926: 49) π.χ. [ánθrupus] ‘άνθρωπος’, [anθrópʲ] ‘άνθρωποι’, [árostus] ‘άρρωστος’, [aróstʲ] ‘άρρωστοι’.

Σε διάφορες διαλεκτικές λέξεις παρατηρείται επίσης αναβιβασμός ή καταβιβασμός του τόνου σε σχέση με τα αντίστοιχα λεξήματα της ΚΝΕ:

(33)	<u>Κοζανίτικη</u>		<u>ΚΝΕ</u>	
	άγκουνας	ΠροΠΛ	αγκώνας	ΠΛ
	ίδρουτας	ΠροΠΛ	ιδρώτας	ΠΛ
	μύξαρς	ΠροΠΛ	μιξάρης	ΠΛ
	ζέρβους	ΠΛ	ζεργός	Λ
	δικώς	Λ	δίχως	ΠΛ

(Ντίνας 2005: 83-84)

6. Συμπεράσματα

Η Κοζανίτικη παρουσιάζει κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά των ΒΙ, όπως, για παράδειγμα, τις φωνηεντικές αποβολές και ανυψώσεις/κωφώσεις, οι οποίες έχουν δραματικές επιπτώσεις τόσο στη συλλαβική δομή όσο και στη συμπεριφορά των συμφώνων που επηρεάζονται άμεσα (π.χ. ουρανικοποιήσεις) ή έμμεσα από αυτές (μετάδοση ουρανικοποίησης, αποβολές συμφώνων σε ακολουθίες, κ.λπ.). Επίσης, ανήκει σε εκείνες τις διαλέκτους της Ελληνικής που φαίνεται να παραβιάζουν τον περιορισμό της τρισυλλαβίας σε συγκεκριμένα μορφοσυντακτικά περιβάλλοντα (1ο/2ο.εν ενεστώτα, δομές

με κλιτικά, κ.λπ.). Ωστόσο, όπως και οι περισσότερες άλλες ελληνικές διάλεκτοι παρουσιάζει σημάδια - ενίοτε σημαντικής - υποχώρησης υπό την πίεση της ΚΝΕ, γεγονός που καθιστά την καταγραφή της διάλεκτου μέσω μαγνητοφωνήσεων και της θεωρητικής αλλά και της πειραματικής της ανάλυσης ακόμα πιο επιτακτική.

Βιβλιογραφία

α) Ελληνόγλωσση

- Ανδριώτης, Ν. 1931. Περί της αποβολής των νόθων φωνηέντων *i* και *u* εν τη νέα ελληνική. *Αθηνά* 43: 171-185.
- Ανδριώτης, Ν. 1943-1944. Τα όρια των βορείων, ημιβορείων και νοτίων ελληνικών ιδιωμάτων της Θράκης. *Αρχειόν Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσική Θησαυρού* 10: 131-185.
- Browning R. 2002. *Η Ελληνική Γλώσσα Μεσαιωνική και Νέα*. Μετάφραση Μ.Ν. Κονομή, Αθηνά, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Θαβώρης, Α. 1997. Τα γλωσσικά ιδιώματα του Νομού Κοζάνης ως βόρεια και οι κυριότερες ιδιορρυθμίες τους. Στο *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Κοζάνης*. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης.
- Θαβώρης, Α. 1998. Ιδιωματικοί αρχαϊσμοί και βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα - Οι αρχαϊσμοί του ιδιώματος του Βελβεντού Δυτικής Μακεδονίας. *Μακεδονικά* 31: 31-91.
- Κατσάνης, Νικόλαος. 1985. Διαλεκτικά ΙΙΙ: Φωνολογικά των βορείων ιδιωμάτων. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5: 47-63.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1983. Μακεδονικά γλωσσογεωγραφικά, *Πρακτικά Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Ήπειρος - Μακεδονία - Θράκη)*, 13-15 Απριλίου 1978, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 127-132.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1984. Γλωσσογεωγραφικές παρατηρήσεις στο λεξιλόγιο της διαλέκτου της Μακεδονίας. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4: 169-183.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2001. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. 3η έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Μαλαβάκης, Θ. 1984. Φωνηεντικές Συνέχειες: Διφθογοποίηση, Ουρανικοποίηση και Φωνηματική Κατάταξή τους. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4: 1-16.
- Μαλικούτη-Drachman, A. & G. Drachman. 1977. Τύποι φωνολογικών νόμων και βόρεια ιδιώματα. *Πρακτικά Α' συμποσίου γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου (Ήπειρος - Μακεδονία - Θράκη)*, 28-30 Απριλίου 1976, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 37-50.
- Μαλικούτη-Drachman, A. & G. Drachman. 1983. Μη φωνολογικοί περιορισμοί σε φωνολογικούς νόμους βορείων ιδιωμάτων. *Πρακτικά Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ήπειρος - Μακεδονία - Θράκη)*, 13-15 Απριλίου 1978, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 183-196.
- Μαλικούτη-Drachman, A. & G. Drachman. 1990. Τονισμός στα Ελληνικά. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 10: 127-143.

- Malikouti-Drachman, A. & G. Drachman. 1992. Θεωρητικά προβλήματα του τονισμού των κλιτικών στα Νέα Ελληνικά. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 12: 83-104.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. 1977. Παρατηρήσεις στην αποβολή των άτονων ι, υ στο ιδίωμα της Σιάτιστας. *Πρακτικά Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη)*, 28-30 Απριλίου 1976, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 51-58.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. 1985. *Φωνολογική Ανάλυση του Σιατιστινού Ιδιώματος*. Διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ, Θεσσαλονίκη.
- Μπουντώνας, Ε. 1892. *Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των περιχώρων αυτού*. Αθήνα: Αρχαία Κοραή.
- Νικολαΐδου, Κ. 2003. Μια Ηλεκτροπαλατογραφική Μελέτη των Ουρανικών Συμφώνων της Ελληνικής. Στο *Σύγχρονες Τάσεις στην Ελληνική Γλωσσολογία*, Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, Χ. Λασκαράτου, Μ. Σηφianού, Μ. Γεωργιαφέντης & Β. Σπυρόπουλος, σελ. 108-127. Αθήνα: Πατάκης.
- Ντάγκας, Ν. Υπό έκδ. Φωνολογική περιγραφή του ιδιώματος των Βεντζίων Γρεβενών. Στο Ε. Καραντζόλα et al. (επιμ.), *Πρακτικά του 11ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος.
- Ντίνας, Κ. 2005. *Το γλωσσικό Ιδίωμα της Κοζάνης*. Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Παπαδημητρίου, Λ. & Μ. Μαργαρίτη-Ρόγκα. 1984. Περιορισμοί στις ιεραρχήσεις ηχητικότητας και απλοποίηση των συμπλεγμάτων στις νεοελληνικές διαλέκτους. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4: 17-32.
- Παπαδόπουλος, Α. 1926. *Γραμματική των Βορείων Ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Π.Δ. Σακελλάριος.
- Πετρούνιας, Ε. 2002. *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική («Αντιπαραθετική») Ανάλυση*, τομ. Α' - Φωνητική και Εισαγωγή στη Φωνολογία, Μέρος Α' - Θεωρία. Θεσσαλονίκη, Εκδ. Ζήτη.
- Πλαδή, Μ. 1996. *Φωνολογική Ανάλυση του Ιδιώματος του Λιτοχώρου Πιερίας*. Μεταπτυχιακή εργασία, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ρεβυθιάδου, Α. & Β. Σπυρόπουλος. 2013. *Αντιπαραβολική Μελέτη Γραμματικών Δομών Ρωσικής-Ελληνικής*. Πρόγραμμα Εκπαίδευση Αλλοδαπών και Παλιννοστούντων Μαθητών, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση (ΕΣΠΑ 2007-2013). Εκδόσεις Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων Έρευνας (Ε.Λ.Κ.Ε.), Θεσσαλονίκη. (ebook, συλλογικό έργο, URL: <http://www.diapolis.auth.gr/index.php/2013-10-17-09-02-51/-52>).
- Ρουσιάκης, Σ. 2006. *Το Ιδίωμα των Χωριών Μεγάλα Καλύβια Τρικάλων και Αγία Τριάδα Καρδίτσας: Φωνητική - Μορφολογία*. Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ.
- Σετάτος, Μ. 1974. *Φωνολογία της Κοινής Νεοελληνικής*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1938 [1902]. *Νεοελληνική Γραμματική, Πρώτος Τόμος - Ιστορική Εισαγωγή*. Άπαντα, τόμος 3. Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Trudgill, P. 2007. Νεοελληνικές διάλεκτοι. Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι, Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_1_1/index.html, *Ημερομηνία Ανάκλησης*: 06.04.2015.)

- Tzitzilis, Chr. 2000. Dialectes et Dialectologie du Grec Moderne. Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.) *La Langue Grecque et ses Dialectes*, 83-90. Thessaloniki: Centre de la Langue Grecque.
- Τζιτζιλής, Χ. 2001. Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία. Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπεδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*, 168-174. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Φάβης, Β. 1951. Ο δυναμικός τονισμός της βορείου Ελληνικής και τα αποτελέσματα αυτού. *Αθηνά* 55: 3-18.
- Φόρης, Β. 1991. Ιδιορρυθμίες στην αποβολή του (καταληκτικού ιδίως) ι στο γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης. *Ελιμειακά* 27: 145-154.
- Φόρης, Β. 2003. *Γλωσσολογικά Μελετήματα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)
- Χατζιδάκις, Γ. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά Α'*. Αθήνα: Π.Δ Σακελλάριος.
- Χατζιδάκις, Γ. 1915. *Σύντομος Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων - Βιβλιοπωλείον Ι.Ν. Σιδέρη.
- Χριστοδούλου, Χρ. 2003. *Τα Κουζιαν'ιώτικα*. Κοζάνη, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κοζάνης.
- Χριστοδούλου, Χρ. 2015. Διαλεκτικά Λημματολογία. Τελευταία τροποποίηση 15 Μαρτίου 2015. (<https://www.scribd.com/doc/246452218/ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΑ-ΛΗΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ>, Ημερομηνία Ανάκλησης: 06.04.2015.)

Β) Ξενόγλωσση

- Albano, E. C. 1999. A gestural solution for some glide epenthesis problems. *Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences*, San Francisco (ICPhS): 1785-1788.
- Arvaniti, A. 1999. Illustrations of the IPA: Standard Greek. *Journal of the International Phonetic Association* 29: 167-172.
- Arvaniti, A. Greek Phonetics: The State of the Art. *Journal of Greek Linguistics* 8: 97-208.
- Baković, E. 2011. Opacity and ordering. Στο J. Goldsmith, J. Riggle, and A. Yu (επιμ.), *The Handbook of Phonological Theory* (2nd ed), 40-67. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Baltazani, M. & N. Topintzi. 2010. The phonology and phonetics of glides in North-Western Greek dialects. In *Proceedings of the 4th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. ISSN: 1792-3743, pp. 54-68.
- Baltazani, M., E. Kainada, K. Nikolaidis, A. Sfakianaki, A. Lengeris, E. Tsiartsoni, D. Papazachariou & M. Giakoumelou. 2014. Cross-dialectal vowel spaces in Greek. Poster presented at the 14th Laboratory Phonology Conference (LabPhon14). 25-28 July 2014. Tokyo, Japan.
- Baltazani, M., E. Kainada, A. Revithiadou & N. Topintzi. 2014. A cross-dialectal study of Greek palatalization: Phonetics, phonology & typology. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο *Palatalisation Conference*, Tromsø/CASTL, 4-5 Δεκεμβρίου 2014.
- Baltazani, M., E. Kainada, A. Revithiadou & N. Topintzi. Υπό επεξ. Palatalization across Greek dialects: Phonetics, phonology & typology. Ms.(προς υποβολή στο *Lingua*).

- Burzio, Luizi, and Tantalou, Niki. 2007. Modern Greek accent and faithfulness constraints in OT. *Lingua* 117: 1080-1124.
- Chambers J. K. & P. Trudgill. 1998. *Dialectology*. Cambridge - New York - Melbourne, Cambridge University Press.
- de Lacy, P. 2006. *Markedness: Reduction and Preservation in Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drachman, Gaberel, and Angeliki Malikouti-Drachman. 1999. Greek word accent. Στο H. van der Hulst (επιμ.), *Word Prosodic Systems in the Languages of Europe*, 897-945. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gordon, M. 1998. The phonetics and phonology of non-modal vowels: A cross-linguistic perspective. *Berkeley Linguistics Society* 24: 93-105.
- Harris, J. W. & E. M. Kaisse. 1999. Palatal vowels, glides and obstruents in Argentinian Spanish. *Phonology* 16: 117-190.
- Hatzidakis, Georgios. 1892. *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig, Breitkopf & Härtel.
- Holton, D., Mackridge, P., Philippaki-Warbuton, I., & V. Spyropoulos. (2012). *Greek: A Comprehensive Grammar. Second revised edition*. London, Routledge.
- Householder, F. W. 1964. Three Dreams of Modern Greek Phonology. Στο R. Austerlitz (επιμ.), *Papers in Memory of George C Papageotes* (issued as Supplement to *Word* 20:3) 17-27.
- Joseph, B. D. & I. Philippaki-Warbuton. 1987. *Modern Greek*. London: Croom Helm.
- Kainada, E., A. Lengeris & N. Topintzi. 2014. Vowel raising and deletion in Kozani Greek. Poster presented at the 6th Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT 6). Patras, September 2014.
- Lloyd, P. M. 1987. *From Latin to Spanish*. Philadelphia, American Philosophical Society.
- Mirambel, A. 1959. *La Langue Grecque Moderne: Description et Analyse*. Paris: Librairie Klincksieck.
- Newton, B. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ralli, A. & L. Touradzidis. 1992. A computational treatment of stress in Greek inflected forms. *Language and Speech* 35: 435-453.
- Revithiadou, A. 1999. *Headmost accent wins: Head dominance and ideal prosodic form in lexical accent systems*. Doctoral dissertation, LOT Dissertation Series 15 (HIL/Leiden University). The Hague, Holland Academic Graphics.
- Revithiadou, A. 2007. Colored Turbid accents and Containment: A case study from lexical stress. Στο S. Blaho, P. Bye & M. Krämer (επιμ.), *Freedom of analysis?*, 149-174. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Revithiadou, A. 2009. Diphthongs in Greek: Paths of emergence of loss. Workshop on Diphthongs, University of Konstanz.
- Rytting, A. 2005. An iota of difference: Attitudes to yod in lexical and social contexts. *Journal of Greek Linguistics* 6: 151-185.
- Sánchez Miret, F. 1998. *La Diptongación en las Lenguas Románicas*. Munich, Lincom Europa.

- Sluyters, W. 1990. Length and stress revisited: A metrical account of diphthongization, vowel lengthening, consonant gemination and word-final vowel epenthesis in Modern Italian. *Probus* 2: 65-102.
- Sluyters, W. 1992. *Representing Diphthongs*. Doctoral dissertation, Catholic University of Nijmegen.
- Smith, J. L. 2002. *Phonological Augmentation in Prominent Positions*. Doctoral dissertation, University of Massachusetts.
- Smith, J. L. 2008. Phonological constraints are not directly phonetic. *Proceedings of CLS 41* (vol. 1), 457-471.
- Smith, J. L. 2012. The formal definition of the onset constraint and implications for Korean syllable structure. Στο T. Borowsky, S. Kawahara, T. Shinya & M. Sugahara (επιμ.), *Prosody Matters: Essays in Honor of Elisabeth Selkirk*, 73-108. London, Equinox.
- Topintzi, N. & M. Baltazani. 2012. The acoustics of high-vowel loss in a Northern Greek dialect and typological implications. In *Consonant clusters and structural complexity*, Phil Hoole et al. (eds.), Interface Explorations series, pp. 369-398. Mouton de Gruyter.
- Topintzi, N. & M. Baltazani. 2013. Where the glide meets the palatals. Στο N. Lavidas et al. (επιμ.), *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics: Selected Papers from the 20th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (April 1-3, 2011)*, Part I, 177-196. Versita: London.
- Trudgill, P., 2003. Modern Greek dialects: A preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics* 4: 45-64.
- Uffmann, C. 2007. Intrusive [r] and optimal epenthetic consonants. *Language Sciences* 29: 451-76.
- van der Veer, B. 2006. *The Italian 'Mobile Diphthongs': A Test Case for Experimental Phonetics and Phonological Theory*. Doctoral dissertation, Leiden University.

ΚΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

Ιωάννα Κάππα

1. Εισαγωγή

Η Κρητική διάλεκτος θεωρείται ότι προέρχεται από την ελληνιστική κοινή που μιλιόταν στο νησί και ίσως είχε διατηρήσει στοιχεία, όχι όμως και δομές, από την προηγούμενη δωρική διάλεκτο (Browning, 2002)

Η Κρητική διάλεκτος ανήκει, σύμφωνα με την παραδοσιακή ταξινόμηση των ελληνικών διαλέκτων του Χατζιδάκι (1905), στη νότιο (-δυτική) διαλεκτική ομάδα που, μεταξύ άλλων χαρακτηριστικών, διακρίνεται για τον νότιο *φωνηεντισμό*, δηλαδή τα άτονα φωνήεντα μένουν απαθή (βλ. επίσης Newton 1972, Κοντοσόπουλο 1981, μ.ά.). Συγκεκριμμένα στην Κρητική διάλεκτο τα άτονα υψηλά φωνήεντα [i, u] δεν παθαίνουν αποβολή όπως στα βόρεια ιδιώματα, για παράδειγμα η λέξη *κουτί* [kuti] πραγματώνεται στην Κρητική διάλεκτο όπως και στην κοινή Νεοελληνική, ενώ στα βόρεια ιδιώματα το άτονο φωνήεν [i] αποβάλλεται και τελικά η λέξη πραγματώνεται ως *κτί* [kti].

Η διάλεκτος διακρίνεται παραδοσιακά σε δύο βασικά ιδιώματα που συμπίπτουν και με την γεωγραφική διαίρεση του νησιού, όπως το *ανατολικό* (νομοί Ηρακλείου, Λασιθίου) και το *δυτικό* (νομοί Χανίων, Ρεθύμνου). Τα δύο αυτά ιδιώματα παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ τους ως προς ορισμένα γλωσσικά φαινόμενα, για παράδειγμα στο ανατολικό ιδίωμα, το υγρό πλευρικό σύμφωνο [l] ουρανικοποιείται σε περιβάλλον πρόσθιου φωνήεντος όχι όμως και στο δυτικό, για παράδειγμα η λέξη *λύκος* [likos] πραγματώνεται ως [likos] και είναι χαρακτηριστικό της περιοχής του Ηρακλείου. Ένα άλλο τυπικό παράδειγμα είναι οι μεσαιωνικές καταλήξεις *-έα, -έας* που στο μεν ανατολικό κρητικό ιδίωμα συνιζήθηκαν όπως και στην κοινή Νεοελληνική σε *-ιά, -ιάς* π.χ. *μηλέα>μηλιά, απιδέα>απιδιά* (Κοντοσόπουλος 1981:27), αλλά στο δυτικό ιδίωμα οι καταλήξεις *-έα, -έας* απέβαλαν το άτονο φωνήεν *-α* και οι προηγούμενες λέξεις προφέρονται ως *μηλέ, απιδέ*. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η γλωσσική διάκριση ανάμεσα σε ανατολικό και δυτικό ιδίωμα δεν ταυτίζεται πάντα με τα γεωγραφικά όρια. Όπως επισημαίνει ο Ξανθινάκης (2001:20), η γειννίαση των περιοχών παίζει σημαντικό ρόλο διότι επηρεάζουν γλωσσικά η μία την άλλη, για παράδειγμα το ιδίωμα της επαρχίας Μυλοποτάμου στο Ρέθυμνο που γεωγραφικά ανήκει στη δυτική Κρήτη έχει πολλές γλωσσικές ομοιότητες με το ανατολικό ιδίωμα, διότι η επαρχία γειννιάζει άμεσα με το νομό Ηρακλείου. Επίσης μέσα στο ίδιο το ιδίωμα μπορεί να υπάρχουν διαφοροποιήσεις, για παράδειγμα, όταν πρόκειται για ουσιαστικά που σημαίνουν οσμή τότε οι παραπάνω μεσαιωνικές καταλήξεις σε *-έα* διατηρούνται μεν στις περισσότερες περιοχές που ομιλείτε το δυτικό ιδίωμα, π.χ. *λαδέα, τυρέα, σκορδέα*, όχι όμως και στην περιοχή του Ρεθύμνου, π.χ. *λαδέ, τυρέ, σκορδέ* (Ξανθινάκης 2001:25). Χαρτογράφηση των επιμέρους διαλεκτικών διαφοροποιήσεων που εντοπίζονται στο νησί έχει πραγματοποιήσει ο Κοντοσόπουλος μετά από μία μακροχρόνια έρευνα πεδίου στα κρητικά χωριά και παρουσιάζει τα αποτελέσματα στο έργο του *Γλωσσικός Άτλας της Κρήτης*¹⁷ (Κοντοσόπουλος 1988).

¹⁷ Για τα μεθοδολογικά προβλήματα του διαλεκτικού άτλαντα, βλ. Χαλαμπάκης (1988-1989)

Σε λεξιλογικό επίπεδο η Κρητική διάλεκτος, εκτός από τους ποικίλους αρχαϊσμούς και μεσαιωνικές λέξεις που διατηρεί (Χαραλαμπίκης, 2001), έχει παράλληλα υιοθετήσει πληθώρα δανείων λέξεων από την Τουρκική¹⁸ και την Ενετική (π.χ. Πάγκαλος 1955, Ξανθινάκης 2001, Ορφανός 2014), λόγω της μακρόχρονης γλωσσικής επαφής με τους Τούρκους και τους Ενετούς, για παράδειγμα τουρκικής προέλευσης είναι οι δάνειες λέξεις *abla* > *αμπλά* (αδελφή), *az kaldı* > *ασκα(λ)ντί* ή *ασκαρντί* (παραλίγο) που χρησιμοποιούνται ευρύτατα στα κρητικά χωριά, συνήθως από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Αυτά τα δάνεια έχουν προσαρμοστεί στο σύστημα της Ελληνικής τόσο φωνολογικά (Καρρα 2006, 2014) όσο και μορφολογικά λαμβάνοντας τα κατάλληλα ελληνικά κλιτικά επιθήματα (Ράλλη 2013), για παράδειγμα από το ενετικής προέλευσης ρήμα *avisar* προέρχεται το ρήμα *αβισάρω* (συμβουλεύω).

Η διάλεκτος χρησιμοποιείται τη σημερινή εποχή όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και εκτός Κρήτης, από ελληνόφωνους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, απογόνους των Τουρκοκρητικών που έφυγαν από το νησί το 1923 με την ανταλλαγή των πληθυσμών και ζούνε σε διάφορες περιοχές της Τουρκίας, όπως Σμύρνη, Μοσχονήσια, Αδραμύτι, Άδανα (Κοντοσόπουλος 1981), στα παράλια του βόρειου Λιβάνου και στο Χαμεντιγιέ στη νότια Συρία (Τσοκαλίδου 1999). Η (επιτόπια) έρευνα πεδίου για τη συλλογή και καταγραφή του κρητικού διαλεκτικού προφορικού λόγου γίνεται με συστηματικό τρόπο από το Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-Ι.Λ.Ν.Ε¹⁹ της Ακαδημίας Αθηνών. Παράλληλα όμως υπάρχουν και συλλογές διαλεκτικού υλικού από πανεπιστημιακά ερευνητικά προγράμματα που έχουν ως στόχο την μελέτη διαφόρων φαινομένων στις ελληνικές διαλέκτους²⁰.

Η μέχρι τώρα έρευνα²¹ για την φωνολογία της Κρητικής διαλέκτου περιλαμβάνει σχετικά λίγες μελέτες²² ενώ ελάχιστες είναι οι μελέτες που περιέχουν φωνητικές αναλύσεις του διαλεκτικού υλικού με σύγχρονα λογισμικά, βλ. για παράδειγμα Syrika, Kong & Edwards (2011), Kappa, Lengeris, Paracheraki & Sipitanos (υπό δημ.), Lengeris & Kappa (υπό δημ.).

2. Ιδιαίτερα φωνολογικά χαρακτηριστικά της Κρητικής διαλέκτου

Στην παρούσα ενότητα θα παρουσιαστούν συνοπτικά τα σημαντικότερα φωνολογικά φαινόμενα που χαρακτηρίζουν τη φωνολογία της Κρητικής διαλέκτου (βλ. Πάγκαλος 1955, Κοντοσόπουλος 1981:24, Newton 1972, μ.ά.).

i) Ιδιάζουσα πραγμάτωση, ως προς τον ΤΟΠΟ και ΤΡΟΠΟ ΑΡΘΡΩΣΗΣ, των υπερωικών

¹⁸ Ο Ορφανός (2014) αναφέρει στο λεξικό του περίπου 3000 λέξεις τουρκικής προέλευσης που απαντώνται στην Κρητική διάλεκτο.

¹⁹ www.academyofathens.gr/ilne/

²⁰ Για την Κρητική διάλεκτο έχει γίνει πρόσφατα έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος ΘΑΛΗΣ-ΔΙΑΦΩΝΗΝ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για συλλογή προφορικού υλικού στην ανατολική και δυτική Κρήτη προκειμένου να γίνει στη συνέχεια φωνητική και φωνολογική ανάλυση των φωνηέντων.

Μία επίσης πρόσφατη έρευνα πεδίου για συλλογή προφορικού υλικού έγινε σε πέντε χωριά της δυτικής Κρήτης και στη συνέχεια μελετήθηκαν τα σύμφωνα του δυτικού ιδιώματος. Αυτή η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από την Επιτροπή Ερευνών του Πανεπιστημίου Κρήτης με επιστημονικά υπεύθυνη την Ι. Κάππα.

²¹ Βλ. Τζιτζιλής (2000) για μία σύντομη επισκόπηση σχετικά με τη διαλεκτική έρευνα στην Ελλάδα.

²² Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένες μελέτες: Κοντοσόπουλος (1969, 1972), Newton (1972), Trudgill (1989, 2001), Kappa (2001, 2006, 2014, υπό δημ [α], [β]), Kappa & Vergis (2011), Kappa, Lengeris, Paracheraki & Sipitanos (υπό δημ.), Lengeris & Kappa (υπό δημ.).

συμφώνων /k/, /γ/, /x/, /g/, όταν έπεται πρόσθιο φωνήεν [i] ή [e]²³. Όπως αναφέρει και ο Κοντοσόπουλος (1981:24) είναι το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της κρητικής προφοράς που δεν αποβάλλεται. Στην κοινή Νεοελληνική, όταν μετά από ένα υπερωικό τριβόμενο ή στιγμικό σύμφωνο ακολουθεί ένα πρόσθιο φωνήεν, τότε το υπερωικό ουρανικοποιείται μέσω του κανόνα της αφομοίωσης (παράδ. 1 α και 2 α). Στην Κρητική διάλεκτο όταν πρόκειται για ένα υπερωικό τριβόμενο [x] ή [γ] αυτό μετατρέπεται σε φατνο-ουρανικό [ç] ή [z] αντίστοιχα, δηλαδή έχει προσθιότερη άρθρωση στη στοματική κοιλότητα, βλ. παράδ. (1β). Όταν πρόκειται για υπερωικό στιγμικό, αυτό αλλάζει και τρόπο άρθρωσης και μετατρέπεται σε προστριβόμενο είτε ουρανικό [c^ç] ή φατνο-ουρανικό [t^ç] (παράδ. 2 β). Αυτό το φαινόμενο απαντάται σε όλη την Κρήτη.

	Κοινή Νεοελληνική	Κρητική διάλεκτος	
1α)	[éçi]	1β) [éçi]	(έχει)
	ουρανικό	φατνο-ουρανικό	
	τριβόμενο	τριβόμενο	
2α)	[ce]	2β) [c ^ç e]	(και)
	[ceros]	[c ^ç erós] ~ [t ^ç erós]	(καιρός)
	ουρανικοποιημένο	ουρανικό ~ φατνο-ουρανικό	
	στιγμικό	→ προστριβόμενο	Μεταβολή ΤΡΟΠΟΥ ΑΡΘΡΩΣΗΣ

ii) Ουρανικοποίηση (ή μη) του πλευρικού υγρού /l/ και του /s/ ανάλογα με το ιδίωμα. Για παράδειγμα η λέξη 'χαλί' προφέρεται στο ανατολικό²⁴ ιδίωμα [χαλί] με ουρανικοποιημένο [λ] όταν ακολουθεί ένα πρόσθιο, υψηλό φωνήεν [i], ενώ στο δυτικό ιδίωμα δεν παρουσιάζεται το φαινόμενο της ουρανικοποίησης και η λέξη προφέρεται [χαλί] όπως και στην κοινή Νεοελληνική.

iii) Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της διαλέκτου είναι η αφομοίωση ως προς τον τρόπο άρθρωσης που συμβαίνει ανάμεσα στα δύο μέλη ενός συμφωνικού συμπλέγματος, όταν το πρώτο σύμφωνο είναι στιγμικό, π.χ. [t] και το δεύτερο τριβόμενο π.χ. [ç]. Αποτέλεσμα αυτής της μεταβολής είναι να συμπεφέρονται δύο τριβόμενα σύμφωνα [θç]²⁵. Αυτή η αφομοίωση δεν εφαρμόζεται στην περιοχή της Σητείας (Κοντοσόπουλος 1981:24).

3)	Κοινή Νεοελληνική	Κρητική διάλεκτος	
α)	[matça]	[máθça]	(μάτια)
β)	[arxodja]	[arxoðjá]	(αρχοντιά)

iv) Η διάλεκτος έχει την τάση για ανοικτές συλλαβές και εφαρμόζει διάφορες στρατηγικές για την βελτίωση της συλλαβικής δομής που έχουν παγκρήτια εφαρμογή, όπως στα ακόλουθα παραδείγματα (4-7).

²³ Για φωνητική/ακουστική ανάλυση, βλ. Syrika et al. (2011), Lengeris & Karra (υπό δημοσ.).

²⁴ Επίσης στο ανατολικό τμήμα του νομού Ρεθύμνης που γειτνιάζει με τον νομό Ηρακλείου (Κοντοσόπουλος 1981:26).

²⁵ Για τη λεπτομερή φωνολογική ανάλυση του φαινομένου, βλ. Karra (2001).

4) Σίγηση του τελικό /n/ στη γενική πληθυντικού με παγκρήτια εφαρμογή.

Κοινή Νεοελληνική	Κρητική διάλεκτος	
[ton ʝermanón]	[to ʝermanó]	(των Γερμανών)
[ton spitʝón]	[to spitʝó]	(των σπιτιών)
[ton voskón sas]	[to voskó sas]	(των βοσκών σας)

5) Διατήρηση του [n] όταν η επόμενη λέξη αρχίζει με φωνήεν με παγκρήτια εφαρμογή.

[ton anθρόρον]	[tonaθρόρο]	(των ανθρώπων)
[ton voskón ecínon]	[to voskón ecínona]	(των βοσκών εκείνων)

6) Προσθήκη [e]

[tin θορό]	[tineθορό]	(την θωρώ)
[sas léi]	[saseléi]	(σας λείει)

7) Αποβολή του συμφώνου [n] σε έξοδο συλλαβής

[án.θροπος]	[áθροπος]	(άνθρωπος)
[an.θός]	[aθός]	(ανθός)

ν) Τα ηχηρά στιγμικά σύμφωνα [b, d, g] (παραδ. 8 α-γ) που παράγονται λόγω αφομοίωσης ηχηρότητας πραγματώνονται χωρίς προερρινοποίηση. Η αφομοίωση συμβαίνει όταν μετά από ένα έρρινο σύμφωνο ακολουθεί ένα άηχο στιγμικό [p, t, k]. Αυτή η πραγμάτωση είναι παγκρήτια.

8 α) /n k/ → [g]	[to gopeλό]	*[to ⁿ gopeλό]	(των κοπελιών)
β) /n p/ → [b]	[to betinó]	*[to ^m betinó]	(των πετεινών)
γ) /n t/ → [d]	[to durκό]	*[to ⁿ durκό]	(των Τούρκων)

Παραδείγματα από τον Κοντοσόπουλο (1981:24)

vi) Ένα ακόμα χαρακτηριστικό διαλεκτικό φαινόμενο είναι η απλοποίηση των συμφωνικών συμπλεγμάτων που αποτελούνται από τριβόμενο και έρρινο χειλικό (παραδ. 9 α-γ), ή από δύο τριβόμενα και ένα υγρό σύμφωνο (παραδ. 9δ). Τα ακόλουθα παραδείγματα προέρχονται από τον Πάγκαλο (1955:196) και τον Κοντοσόπουλο (1981:24).

9) Κοινή Νεοελληνική	Κρητική διάλεκτος	
α) [ftazménos]	[ftaménos]	(φτασμένος)
β) [sapizménos]	[sapiménos]	(σαπισμένος)
γ) [práγμα]	[práma]	(πράγμα)
δ) [zénvla]	[zénva]	(ζεύγλα<ζεύγλη<ζεύγνυμι (αρχ.))

Στα παραπάνω παραδείγματα (9 α-δ), κατά τη απλοποίηση διατηρείται συστηματικά το σύμφωνο με τον ΧΕΙΛΙΚΟ τόπο άρθρωσης, δηλαδή το [m] (παραδ. 9 α-γ) και το [v] (παραδ. 9 δ), ενώ αποβάλλονται τα σύμφωνα με ΚΟΡΩΝΙΚΟ ή ΡΑΧΙΑΙΟ τόπο άρθρωσης, [z] ή [γ] αντίστοιχα. Τα δεδομένα παρέχουν ενδείξεις ότι ο ΧΕΙΛΙΚΟΣ τόπος άρθρωσης είναι ισχυρότερος

από τον ΚΟΡΩΝΙΚΟ και τον ΡΑΧΙΑΙΟ και διατηρείται σε περίπτωση που η γλώσσα επιβάλλει την απλοποίηση (ΧΕΙΛΙΚΟ > ΡΑΧΙΑΙΟΣ, ΚΟΡΩΝΙΚΟΣ).

vii) Η Κρητική διάλεκτος, σε περίπτωση δύο διαδοχικών φωνηέντων [Φ_Φ] που δημιουργούν ένα χασμωδικό περιβάλλον, χρησιμοποιεί επενθετικά σύμφωνα προκειμένου να γίνει η άρση της χασμωδίας (Καρρα, υπό δημοσ. [β], μ.ά). Το ΡΑΧΙΑΙΟ ηχηρό τριβόμενο /γ/ είναι το επενθετικό σύμφωνο για την άρση της χασμωδίας, που απαντάται και στις άλλες διαλέκτους (βλ. Newton 1972, Malikouti-Drachman 2009, μ. ά.). Το /γ/, ανάλογα με το φωνητικό περιβάλλον, πραγματώνεται είτε ως ουρανικό [j] πριν από [-οπίσθιο] φωνήεν [i, e] (παράδ. 10) ή ως υπερωικό [ɣ] πριν από [+οπίσθιο] φωνήεν [a, o, u] (παράδ. 11). Η επένθεση του /γ/ συμβαίνει εντός του θέματος (παράδ. 10) ή στα όρια θέματος και κλιτικού επιθήματος (παραδ. 11, 12, 13).

10) [aéras]	[ajéras]	(αέρας)
11) [prá-os]	[prayós]	(πράος)
12) [ρά-ο]	[ράγο] / [ράji]	(πάγω/πάγει)
13) [akú-o]	[akúγο] / [akúji]	(ακούγω/ακούγει)

Σε περίπτωση που το πρώτο από τα δύο φωνήεντα σε χασμωδία είναι [i], τότε δεν γίνεται επένθεση του /γ/, αλλά αναπτύσσεται ένα ημίφωνο [j] που στη συνέχεια συμφωνοποιείται και προφέρεται ως [j], ανεξάρτητα αν το δεύτερο φωνήεν είναι [+οπίσθιο]. Η ανάπτυξη του [j] γίνεται στα εξής περιβάλλοντα: εντός του θέματος (παράδ. 14), στα όρια θέματος και παραγωγικού επιθήματος (παραδ. 15, 16) και ανάμεσα στο προκλιτικό (άρθρο) και την προσωπιακή λέξη (παραδ.17 α-δ).

Κοινή Νεοελληνική	Κρητική διάλεκτος		
14) [riáci]	[rijáci]	*[rjáci]	(ρουάκι)
15) [agri-áða]	[agrijáða]	*[agrijáða]	(αγριάδα)
16) [kri-áða]	[krijáða]	*[krijáða]	(κρυάδα)
βλ. επίσης	[krijóno]	*[krijóno]	(κρυώνω)

17) προκλιτικό-j-ΠΡΟΣΩΔΙΑΚΗ ΛΕΞΗ

α) [i eleni]	[ijeléni]		(η Ελένη)
β) [i ánthropi]	[ijáthrópi]	*[ijáthrópi]	(οι άνθρωποι)
γ) [i ómorfi]	[ijómorfi]	*[ijómorfi]	(η όμορφη)
δ) [i urani]	[ijuraní]	*[ijuraní]	(οι ουρανοί)

Προκειμένου να δημιουργηθεί ένα σύμφωνο σε θέση έμβασης [Φ_ΣΦ] ώστε να γίνει η άρση της χασμωδίας [Φ_Φ], το τεμάχιο /i/ διαμερίζεται σε φωνήεν [i] και σε ημίφωνο [j] (Staroverov, 2014). Το δε ημίφωνο θα πραγματωθεί σε θέση έμβασης ως ουρανικό τριβόμενο [j] και θα αποφευχθεί η χασμωδία. Στη βιβλιογραφία είναι γενικά αποδεκτό ότι τα ημίφωνα έχουν τα ίδια ΔΧ με τα υψηλά φωνήεντα με τη μόνη διαφορά ότι τα φωνήεντα διακρίνονται με το ΔΧ [+φωνηεντικό], ενώ τα ημίφωνα είναι [-φωνηεντικά] και μπορούν να καταλάβουν τη θέση έμβασης σε μία συλλαβή (βλ. Staroverov 2014:5 και τις αναφορές).

viii) Στην κεντρική και στην δυτική Κρήτη εμφανίζεται ο ανακεκαμμένος προσεγγιστικός φθόγγος [ɹ] που είναι σπάνιος φθόγγος στις ευρωπαϊκές γλώσσες, για παράδειγμα η λέξη 'νερό' προφέρεται ως [neɹó] (βλ. π.χ. Πάγκαλος 1955, Κοντοσόπουλος 1972, Newton 1972, Trudgill 1989, Kappa & Vergis 2011 (φωνολογική ανάλυση), Kappa, Lengeris, Paracheraki & Siritanos (υπό δημ.) φωνητική ανάλυση). Ο ίδιος φθόγγος εμφανίζεται επίσης στο ιδίωμα της Απειράνθου (Απεράθου) Νάξου (βλ. Ξεφτέρη, Λέγγερης & Νικολού, 2014). Το [ɹ] πραγματώνεται πριν τα φωνήεντα /o, a, u/ διότι αφομοιώνει το ΔΧ [+οπίσθιο] των φωνηέντων. Το πλευρικό υγρό [l] όταν βρίσκεται πριν τα φωνήεντα /o, a, u/ προφέρεται επίσης ως ανακεκαμμένο [ɹ], για παράδειγμα στα Σφακιά, Ανώγεια κ.λπ.

18) Πραγμάτωση ανακεκαμμένου (Trudgill, 1989:19-20)

Κοινή Νεοελληνική / Στάνταρτ Κρητική	διάλεκτος Κεντρική /Δυτ. Κρήτη
kalí	kalí
kalé	kalé
kaló	καζό
kalú	καζύ
kalá	καζά

Υποθέτουμε ότι η διάλεκτος δεν επιτρέπει την πραγμάτωση ενός ανακεκαμμένου πλευρικού [l] σε περιβάλλον οπισθίων φωνηέντων (Kappa & Vergis, 2011). Υιοθετώντας την άποψη της Walsh-Dickey (1997) ότι το πλευρικό υγρό /l/ έχει ένα κύριο τόπο άρθρωσης τον ΚΟΡΩΝΙΚΟ και ένα δευτερεύοντα τον ΡΑΧΙΑΙΟ, τότε η μεταβολή του /l/ σε ρωτικό όταν ακολουθεί ένα ΡΑΧΙΑΙΟ [+οπίσθιο] φωνήεν είναι το αποτέλεσμα μιας ανομοιωτικής διαδικασίας κατά την οποία χάνεται το ΔΧ ΡΑΧΙΑΙΟ. Αυτή η μεταβολή μπορεί να έχει τον απλό τυπικό κανόνα: /l/ → [r]/_ [Φ, +οπίσθιο]. Το παραγόμενο ρωτικό πραγματώνεται στη συνέχεια ανακεκαμμένο ως αποτέλεσμα αφομοίωσης στο ΔΧ [+οπίσθιο] του επόμενου φωνήεντος: [r] → [ɹ]/_ [Φ, +οπίσθιο]. Στη συνέχεια ακολουθούν παραδείγματα με την πραγμάτωση του [ɹ] σε όλες τις προσωδιακές θέσεις, όπως τονισμένες / άτονες συλλαβές, αρχή / εντός της λέξης, σε σύνθετες εμβάσεις και στην έξοδο συλλαβής (Kappa & Vergis 2011).

19) τονισμένες / άτονες συλλαβές και αρχή / εντός της λέξης

Κοινή Νεοελληνική		Κρητική διάλεκτος	
[láði], [laðáci]	→	[ɹ áði], [ɹ aðáci]	(λάδι, λαδάκι)
[alá]	→	[aɹá]	(αλλά)
[télos]	→	[tɛɹos]	(τέλος)
[paratísi]	→	[paɹatísi]	(παρατήσει)

20) απλές / σύνθετες εμβάσεις

[práɣma]	→	[pɹáɣma]	(πράγμα)
[plastikó]	→	[pɹastikó]	(πλαστικό)

- 21) έξοδος συλλαβής
 [vɣal.méno] → [vɣaɪ.méno] (βγαλμένο)
 [or .ɣanoméno] → [oi. ɣanoméno] (οργανωμένο)

Ένα ανακεκαμμένο μπορεί να προκαλέσει αφομοίωση από απόσταση (αρμονία του ανακεκαμμένου). Το ανακεκαμμένο σύμφωνο σε θέση εξόδου (παραδ. 22) ή έμβασης (παραδ. 23) μεταδίδει το Δ.Χ. [+οπίσθιο] στο σύμφωνο της προηγούμενης συλλαβής. Το ενδιάμεσο τεμαχιακό υλικό δεν επηρεάζεται. Το σύμφωνο που επηρεάζεται από την αρμονία πρέπει να ανήκει στα ΥΓΡΑ. (Kappa & Vergis 2011).

- 22) [pe|iθál . psume] → [pe. ʎi.θáɪ . psome] (περιθάλψουμε)
 23) [pe|iv|aζιόnio] → [pe. ʎi .vʎa.ζιόnio] (περιβραχιόνιο)

Η αρμονία εμποδίζεται όταν παρεμβαίνει μία συλλαβή ανάμεσα στον σύμφωνο που προκαλεί την αρμονία και το σύμφωνο-στόχο (παραδ. 24).

- 24) [ɣarífalo] → [ɣarífaɔ] (γαρίφαλο)
 * [ɣaí.fa. ʎo]

Η αφομοίωση από απόσταση είναι μόνο υποχωρητική που είναι διαγλωσσικά πολύ σύνηθες και δεν εμφανίζεται προχωρητική αφομοίωση (προς τα δεξιά) (παραδ. 25).

- 25)
 (α) [lárisa] → [ɫ árisa] * [ɫárisa] (Λάρισα)
 (β) [muláři] → [muɫáři] * [muɫáɾi] (μουλάρι)

Η χρήση του [ɫ] δεν είναι υποχρεωτική, αλλά ο ίδιος ομιλητής μπορεί να το χρησιμοποιεί εναλλακτικά στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον. Η πραγμάτωση του ανακεκαμμένου φαίνεται να συνδέεται με το φύλο και την ηλικία, για παράδειγμα στα Ανώγεια αποφεύγεται η χρήση του από γυναίκες 30-65 ετών (Vergis & Terkurafi 2013), ενώ στη Χώρα Σφακίων χρησιμοποιείται μόνο από άνδρες (βλ. Trudgill, 1989, Trudgill & Mansfield 1994).

3. Επίλογος

Σύμφωνα με την μέχρι τώρα έρευνα η Κρητική διάλεκτος βρίσκεται σε υποχώρηση στα αστικά κέντρα της Κρήτης, λόγω της επικράτησης της κοινής νεοελληνικής. Η διάλεκτος χρησιμοποιείται για ανεπίσημη επικοινωνία, κυρίως στα χωριά. Διατυπώνεται η άποψη ότι υπάρχει ανάγκη συλλογής σύγχρονου υλικού και δημιουργία βάσης δεδομένων για τη μελέτη της διαλέκτου.

Βιβλιογραφία

α) Ελληνόγλωσση

Κοντοσόπουλος, Ν. 1969. *Γλωσσογεωγραφικά Διερευνήσεις εις την Κρητικήν Διάλεκτον*.

- Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Νο. 6.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1972. "Ενόργανος Μελέτη Κρητικών τινών Φθόγγων". *Κρητικά Χρονικά*, 24: 448-464.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1981. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1988. *Γλωσσικός Άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Ξανθινάκης, Α. 2001. *Λεξικό Ερμηνευτικό και Ετυμολογικό του Δυτικοκρητικού Γλωσσικού Ιδιώματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Ξεφτέρη, Μ., Α. Λέγγερης & Κ. Νικολού. 2014. "Retroflexion of /l/ in Modern Greek Dialects: The Case of Aperathou (Naxos) Dialect". Προφορική ανακοίνωση στο συνέδριο 6th *International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Πανεπιστήμιο Πάτρας.
- Ορφανός, Β. 2014. *Λέξεις Τουρκικής Προέλευσης στο Κρητικό Ιδίωμα*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Πάγκαλος, Γ. 1955. *Περί του Γλωσσικού Ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα.
- Παναγιωτάκης, Ν. 1993. "Οι Πρώτες Αρχές της Δημόδου Νεοελληνικής Πεζογραφίας". *Παλίμψηστον* 13: 247-257.
- Ράλλη, Α. 2013. "Ιταλογενή Ρηματικά Δάνεια στις Νεοελληνικές Διαλέκτους". Στο *Μορφολογία και γλωσσική επαφή: ΝΕ Διάλεκτοι σε επαφή με την Τουρκική και την Ιταλική*, *Patras Working Papers in Linguistics*, vol. 3, (επιμ.) Αγγελική Ράλλη, 9-25. Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Τζιτζιλής, Χ. 2000. "Νεοελληνικές Διάλεκτοι και Νεοελληνική Διαλεκτολογία". Στο *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, (επιμ.) Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης σε συνεργασία με τις Μαρία Αραποπούλου και Γιαννούλα Γιαννουλοπούλου Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 15-22.
- Τσοκαλίδου, Ρ. 1999. "Οι Ελληνόφωνοι Κρητικοί στον Λίβανο και στη Συρία". *Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*. (επιμ.) Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης σε συνεργασία με τις Μαρία Αραποπούλου και Γιαννούλα Γιαννουλοπούλου. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 77-81.
- Χαραλαμπάκης, Χ. 1988-1989. "Γλωσσικοί Ατλαντες. Θεωρητικά και Πρακτικά Προβλήματα". *Γλωσσολογία* 7-8: 283-295.
- Χαραλαμπάκης, Χ. 2001. *Κρητολογικά Μελετήματα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Χατζιδάκις, Γ.Ν. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. 1^{ος} τόμος. Αθήνα.

β) Ξενόγλωσση

- Browning, R. 2002. *Η Ελληνική Γλώσσα Μεσαιωνική και Νέα*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Kappa, I. 2001. "An Optimality Theoretic Account of the (west) Cretan Dialect." In *Proceedings of the 1st Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Mark Janse, Brian D. Joseph and Angela Ralli, 105-116. Patras: Patras University Press.
- Kappa, I. 2006. "Loanword Adaptations in the (west) Cretan Dialect". In *Proceedings of the 2nd International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Mark Janse, Brian D. Joseph and Angela Ralli, 142-155. Patras: Patras University Press.
- Kappa, I. & N. Vergis. 2011. "Delateralization and Retroflexion in the Cretan Dialect: a Case

- Study". In *Studies in Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Mark Janse, Brian D. Joseph, Pavlos Pavlou, Angela Ralli and Spyros Armosti, 37-47. Nicosia: Research Center of Kykkos Monastery.
- Kappa, I. 2014. "Loanwords in Greek: Repair of Non-Native Vowels". Poster presentation. *Ferrara International Phonology Meeting*. 9-10 Οκτωβρίου 2014, Ferrara.
- Kappa, I. (υπό δημοσ.) [α]. "Instances of Vowel Assimilation in the Cretan Dialect" *Selected Papers of the 21th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Aristotle University of Thessaloniki.
- Kappa, I. (υπό δημοσ.) [β]. "Epenthetic Consonants in the (western) Cretan Dialect." In *Proceedings of the 11th International Conference of Greek Linguistics*. Aegean University.
- Kappa, I., A. Lengeris, N. Paracheraki & K. Sipitanos (υπό δημοσ.) "On the Phonetics and Phonology of Retroflexion in the (western) Cretan Dialect". In *Proceedings of the 11th International Conference of Greek Linguistics*. Aegean University.
- Lengeris, A. & I. Kappa (υπό δημοσ.). "Extreme Palatalization and (Af)Frication of Velar Consonants in the (western) Cretan Dialect". *Selected Papers of the 21th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Aristotle University of Thessaloniki.
- Malikouti-Drachman, A. 2009. "Cross Dialect Ambiguities of Epenthesis". *Journal of Greek Linguistics* 9: 110-133.
- Newton, B. E. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect. A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Staroverov, P. 2014. *Splitting Theory and Consonant Epenthesis*. PhD. Rutgers University. New Brunswick, NJ.
- Syrika, A., E. Jong Kong & J. Edwards. 2011. "Velar Softening: An Acoustic Study in Modern Greek". *Proceedings of the XVIIth International Congress of Phonetic Sciences*, Hong Kong, 1926-1929.
- Trudgill, P. 1989. "The Sociophonetics of /l/ in the Greek of Sfakia". *Journal of the International Phonetics Association* 15(2): 18-22.
- Trudgill, P. and P. Mansfield 1994. "A Sex-Specific Linguistic Feature in an European Dialect." *Multilingua* 13(4): 181-186.
- Trudgill, P. 2001. "Greek Dialects: Linguistic and Social Typology." In *Proceedings of the 1st International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Angela Ralli, Brian D. Joseph and Mark Janse, 263-272. University of Patras.
- Trudgill P. 2003. "Modern Greek dialects: A Preliminary Classification". *Journal of Greek linguistics*, 4, 45-64.
- Vergis, N. & M. Terkurafi. 2013. "Rhoticization and Gender Stereotyping in a Rural Community in Crete". In *Online proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Mark Janse, Brian D. Joseph, Angela Ralli and Metin Bagriacik, 499-523. Patras.
- Walsh-Dickey, L. 1997. *The Phonology of Liquids*. PhD dissertation. UMASS, Amherst

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

Μαρίνα Τζακώστα

1. Εισαγωγή

Με τον όρο *πελοποννησιακό ιδίωμα* αναφερόμαστε στη γλωσσική ποικιλία της περιοχής της Πελοποννήσου, με εξαίρεση τις γλωσσικές νησίδες στις περιοχές της Μάνης και της Τσακωνιάς. Το πελοποννησιακό ιδίωμα θεωρείται από πολλούς μελετητές (Mackridge 1990, Browning 1991, Κοντοσόπουλος 1994, 1999, Κεχαγιόγλου 1999) ότι αποτέλεσε τη βάση για τον σχηματισμό της Κοινής Νέας Ελληνικής (ΚΝΕ). Υπάρχουν, ωστόσο, διαφορετικές αναλύσεις οι οποίες αμφισβητούν τη συγκεκριμένη άποψη και υποστηρίζουν ότι η συσχέτιση ΚΝΕ και πελοποννησιακής διαλέκτου έχει περισσότερο ιστορική παρά γλωσσολογική βάση (Παντελίδης 2001). Σε κάθε περίπτωση, η ομοιότητα / σχέση καταγωγής που αποδόθηκε στο πελοποννησιακό ιδίωμα όσον αφορά την προέλευση της ΚΝΕ είχε ως αποτέλεσμα το περιορισμένο ερευνητικό ενδιαφέρον για τη συγκεκριμένη διάλεκτο.

Ένα εύλογο ερώτημα είναι το γιατί τα πελοποννησιακά ιδιώματα (ή το πελοποννησιακό ιδίωμα) μελετώνται ξεχωριστά από την τσακωνική διάλεκτο η οποία θεωρείται ως μία από τις τέσσερις νεοελληνικής (υπερ)διαλέκτους. Σύμφωνα με την Καμπάκη-Βουγιουκλή (2009), τα πελοποννησιακά ιδιώματα συνιστούν μια γλώσσα περισσότερο 'ελληνική' από τις υπόλοιπες διαλέκτους με την έννοια ότι δεν χαρακτηρίζονται από πολλούς ιδιωματοσμούς και εξαιρετικά αρχαΐζοντα στοιχεία (όπως συμβαίνει με την τσακωνική) και είναι κατανοητά από την πλειοψηφία των ομιλητών της ελληνικής. Ίσως για τον ίδιο λόγο, γενικά θεωρείται ότι ο πυρήνας της Κοινής Νεοελληνικής βασίζεται στο πελοποννησιακό ιδίωμα με την προσθήκη επτανησιακών στοιχείων καθώς και λαϊκών και λόγιων στοιχείων του ιδιώματος που χρησιμοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη (βλ. Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009: 169, για σχετική συζήτηση, επίσης Παντελίδης 2001, Κοντοσόπουλος 2001).

2. Το φωνηεντικό σύστημα των πελοποννησιακών ιδιωμάτων

Τα πελοποννησιακά διαθέτουν τον ίδιο κατάλογο φωνηέντων με αυτόν της Κοινής Νεοελληνικής (στο εξής ΚΝΕ). Χαρακτηριστικά, ωστόσο, φαινόμενα που αφορούν τα πελοποννησιακά ιδιώματα είναι, αφενός, η κώφωση του κλιτικού -ω των ενεργητικών ρημάτων (δεδομένα στο (1)) και, αφετέρου, η ανάπτυξη/ επένθεση/ εισαγωγή του φωνήεντος -i- μεταξύ των μελών ταυτοσυλλαβικών συμπλεγμάτων οποιασδήποτε δομικής συνθετότητας προκειμένου να διευκολυνθεί η προφορά αυτών των συμπλεγμάτων (δεδομένα στο (2)), βλ. Κοντοσόπουλος 2001, Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009).

	ΚΝΕ	Πελοποννησιακά ιδιώματα	
1) /léo/ /afíno/	α) [léo] α) [afíno]	β) [léu] β) [afínu]	‘λέω’ ‘αφήνω’
2) /karnós/ /staθmós/ /prióni/	α) [karnós] α) [staθmós] α) [prióni]	β) [karínos] β) [staθimós] β) [pirióni]	‘καπνός’ ‘σταθμός’ ‘πριόνι’

Επίσης, παρατηρείται αποβολή του ημιφώνου /j/ και του συμφωνοποιημένου [ç] όταν αυτά έπονται συριστικών συμφώνων (δεδομένα στο (3) (βλ. Κοντοσόπουλος 2001).

3) /nisčá/ /korítsça/ /foresčá/ /kerásça/	α) [nisčá] α) [korítsça] α) [foresčá] α) [kerásça]	β) [nisá] β) [korítsa] β) [foresá] β) [kerása]
--	---	---

Σε λογοτεχνικά κείμενα και άλλα έγγραφα απαντώνται φαινόμενα ασυνιζησίας (βλ. (4). Ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Παντελίδης (2010), οι τύποι αυτοί συνεμφανίζονται με τύπους οι οποίοι έχουν υποστεί συνίζηση.

(4) /merjá/ /peδjá/ /aγpαpιδιά/	α) [merjá] α) [peδjá] α) [aγpαpιδιά]	β) [meréa/ mería] β) [peδία] β) [aγpαpιδία]
---------------------------------------	--	---

Επιπλέον, αναπτύσσεται ο φθόγγος [j] στη θέση του φωνήεντος [i] τόσο εντός λέξης όσο και στα όρια λέξεων (συνεκφορές), όπως φαίνεται στα παραδείγματα στο (5) (βλ. Παντελίδης 2001, 2010).

(5) /tría/ /iómorfi/ /iavjí/	α) [tría] α) [iómorfi] α) [iavjí]	β) [tríja] β) [ijómorfi] β) [ijavjí]
------------------------------------	---	--

Τείνουν να αποβάλλονται, χωρίς όμως εκτεταμένη συστηματικότητα, τα άτονα, /i/, /u/ και /e/, ιδιαιτέρως σε ρηματικές καταλήξεις και καταλήξεις επιρρημάτων (Παντελίδης 2001). Σχετικά παραδείγματα δίνονται στο (6).

(6) /epáno/ /sikónete/ /kátó/ /ímuna/	α) [epáno] α) [sikónete] α) [kátó] α) [ímuna]	β) [apán] β) [skónete] β) [kat] β) [ímna]
--	--	--

Επιπλέον, παρατηρείται κράση των συνεμφανιζόμενων /u/ +/e/ σε σε /o/ (δεδομένα στο (7)) (Παντελίδης 2001).

(7)	/ρυέραθα/	α) [ρυέραθα]	β) [ρόραθα]
	/μυέεje/	α) [μυέεje]	β) [μόlee]
	/έlamueδό/	α) [έlamueδό]	β) [έlamοδό]

Τέλος, αναφέρεται η ανάπτυξη διφθόγγων σε δεδομένα όπου τα /i/ γειτνιάζει με τα λοιπά φωνήεντα (Παντελίδης 2001).

(11)	/naítane/	α) [naítane]	β) [náitane]
	/suípa/	α) [suípa/ súpa]	β) [súipa]
	/na íxame/	α) [na íxame/ náxame]	β) [náixame]
	/toéfera/	α) [toéfera/ τόfera]	β) [tóifera]

Βιβλιογραφία

- Browning, Robert. 1991. *Η Ελληνική Γλώσσα Μεσαιωνική και Νέα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Κεχαγιόγλου, Γιώργος. 1999. Το πελοποννησιακό ιδίωμα. Στο *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο. 246-247.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. 1994. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Mackridge, Peter. 1990. *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. Μτφρ. Κ.Ν Πετρόπουλος. Αθήνα: Πατάκης.
- Παντελίδης, Νικόλαος. 2001. Πελοποννησιακός ιδιωματικός λόγος και Κοινή Νεοελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα 21*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Παντελίδης, Νικόλαος. 2004. Το ιδιωματικό στοιχείο στη γλώσσα των απομνημονευμάτων του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
<http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/wscI>
- Παντελίδης, Νικόλαος. 2010. Μαρτυρίες για τη διαχρονία των νεοελληνικών διαλέκτων: η περίπτωση της Πελοποννήσου. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα 30*. 646-476.